

מכון האוניברסיטה הפתוחה
לחקר יחסי חברה-צבא

המשבר ביחסי הצבא עם הדרג הפוליטי

עורך: יגיל לוי

סדרה מחקרית

מס' 1 | מרץ 2026

Civil–Military Relations Research Series

No. 1 | 2026

עורך: יגיל לוי
עריכה לשונית: דפי בר אילן
עיצוב גרפי: עינת פרלמן רוגל

© תשפ"ו–2026. כל הזכויות שמורות לאוניברסיטה הפתוחה.

הקריה ע"ש דורותי דה רוטשילד, דרך האוניברסיטה 1, ת"ד 808, רעננה 4353701.
The Dorothy de Rothschild Campus, 1 University Road, P.O.Box 808, Raanana
4353701. Printed in Israel.

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגרי מידע (לרבות העלאה לפלטפורמות בינה מלאכותית), לשדר או לקלוט – בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני או אחר – כל חלק מהחומר שבספר זה. חל איסור מוחלט על שימוש מסחרי בכל חלקי הספר, אלא אם התקבלה לכך רשות מפורשת ובכתב ממדור זכויות היוצרים של האוניברסיטה הפתוחה.

תוכן

פתיחת הדיון	4
המשבר ביחסי הצבא עם הדרג הפוליטי פרופ' יגיל לוי	
תמורות בתדמיתו החברתית של צה"ל	8
מ"כפיפות יתר" ל"פרגמנטציה" פרופ' עמיחי כהן, פרופ' סטיוארט כהן	
כשהגנרלים לובשים חליפות	25
נתיבי הפוליטיזציה של צה"ל וחולשת הפיקוח האזרחי – מתהליך אוסלו למלחמת שבעה באוקטובר פרופ' קובי מיכאל	
שחיקת עקרונות צבא האזרחים והמשבר ביחסי הדרג הנבחר והדרג הצבאי	41
ד"ר עפרה בן-ישי	
על הכותבים	63

פתיחת הדיון

המשבר ביחסי הצבא עם הדרג הפוליטי

יגיל לוי

מאז שבעה באוקטובר התערערו היחסים בין הצבא לדרג הפוליטי. המשבר נוצר על רקע חילוקי דעות נוקבים בין הדרגים, בעקבות מחאת המילואימניקים (בעיקר הטייסים והטייסות, אך גם משרתים ומשרתות במערכים נוספים) נגד ההפיכה המשטרית, מחאה המשולבת באיום מצד המשרתים לבטל או להשעות את התנדבותם לשרת במילואים אם תתממש הרפורמה. לנוכח תופעה זו האשימו תומכי הממשלה את הצבא כי לא הרחיק את המאיימים והמאיימות משירות המילואים, ובכך כמו שיתף פעולה עם המחאה. בה בעת ספגה הממשלה ביקורת ממרכזשמאל על כך שהתעלמה מאזהרות הצבא כי המאבק שתהליכי החקיקה מקדמים פוגע בכשירותו של צה"ל. אגב כך החל להתפתח דיון סביב השאלה אם יש לצבא תפקיד כאחד מ"שומרי הסף" של הדמוקרטיה.

המלחמה כבר הפכה למשבר של ממש סביב המחלוקת על אודות האחריות למחדל שאפשר את הפתעת אוקטובר, בפרט כשראשי הצבא נטלו על עצמם אחריות. כמה מהם, בראשם הרמטכ"ל רא"ל הרצי הלוי, אף התפטרו, ואילו ראש הממשלה נותר לשבת בכיסאו. מאז התעוררו

סוגיות של חוסר אמון הדדי (למשל השאלה אם ראשי הצבא העירו או לא העירו את ראש הממשלה נתניהו בליל ההתקפה כדי לדווח לו על צעדים חריגים של חמאס בעזה); היעדר שפה משותפת (למשל, יכוח על מטרות המלחמה ועל אופן ניהולה); התערבות פוליטית המערערת את האוטונומיה המקצועית של הצבא (ובמרכזה אירוע שדה תימן); חשש שההנהגה הפוליטית חותרת לשנות את אופיו של צה"ל (למשל, התערבות במינויים צבאיים); ובשיאם של הדברים – התקפות מימין על הצבא ופגיעה ביוקרתו עד כדי דחיקת הרמטכ"ל הרצי הלוי להתפטר בעיתוי שלא הוא בחר. מינויו של הרמטכ"ל רא"ל אייל זמיר לא הביא עימו מזור למתחים אלה. הם אף התעצמו לאור קשייו של הצבא לחדש את הלחימה בעזה לאחר הפסקת האש שהסתיימה במרץ 2025 ונסיונות שר הביטחון להתערב בעניינים שבהם הצבא בדרך כלל שומר על האוטונומיה המקצועית שלו (כמו הדרישה לנזוף בדובר צה"ל דאז, תא"ל דניאל הגרי, על התבטאות חריגה). המחלוקת הקשה על סוגיית גיוסם של חרדים תורמת אף היא להעמקת הפער בין הצבא לפוליטיקאים מימין.

מעבר למתרחש במסגרת התנאים הייחודיים של המלחמה, מתחוללים תהליכים עמוקים יותר. [בחוות הדעת שפרסם המכון בפברואר 2025](#) נטען כי המלחמה בעזה מאופיינת בריבוי תופעות התנהגותיות חריגות, דוגמת סטייה מהוראות פתיחה באש, ביזת רכוש, כניסת אזרחים לאזורי קרבות, תופעה תקדימית של חיילים המצלמים את עצמם ומעלים לרשתות החברתיות פוסטים המתריסים נגד ערכי הצבא, ועוד. בעוד הצבא מסגר תופעות אלה כבעיות משמעת ושחיקה, המכון מסגר אותן כסימפטום לבעיות עמוקות יותר, ובמרכזן התפתחותם של מאבקי זהות פנים-צבאיים. מאבקים אלה מקודמים בעיקר באמצעות הקבוצה החרד"לית מאז ההתנתקות ו"לוחמי הצווארון הכחול" מאז פרשת אזריה, וזוכים לתגובה מנגד בדמות המחאה של אנשי המילואים נגד הרפורמה המשפטית. מאבקים אלה מערעים את ההיררכיה הצבאית. הם אף תורמים להגברת המעורבות החודרנית של פוליטיקאים בנעשה בצבא, ובה בעת מועצמים בעקבות התערבות זו.¹

זאת ועוד, המתח בין הדרגים אינו מנותק מהנעשה בגדה המערבית מאז כינונה של הממשלה הנוכחית בשלהי 2022 – התגברות אלימות של מתנחלים הזוכים ל"רוח גבית" מצד חלק משרי הממשלה, לצד הכפפת חלק מהמנהל האזרחי לשר במשרד הביטחון בצלאל סמוטריץ'.

מאבקים אלה מקודמים בעיקר באמצעות הקבוצה החרד"לית מאז ההתנתקות ו"לוחמי הצווארון הכחול" מאז פרשת אזריה, וזוכים לתגובה מנגד בדמות המחאה של אנשי המילואים נגד הרפורמה המשפטית. מאבקים אלה מערערים את ההיררכיה הצבאית.

על רקע תהליכים אלה יזם המכון סדנת חוקרים וחוקרות שהתקיימה במאי 2025. מטרתה הייתה לאו דווקא לקדם סדר יום מחקרי, אלא לתרום לשיח הציבורי שכמעט ואינו נדרש למשבר זה. לפנינו שלושה מאמרים שנכתבו בעקבות הסדנה: מאמרם של הפרופסורים עמיחי כהן וסטיוארט כהן מייחס את המשבר להידוק שליטתם של המוסדות הפוליטיים על הצבא, עד כדי מעבר מ"כפיפות יתר" של הצבא לפוליטיקאים, שאפיינה את ראשית שנות האלפיים, ל"פרגמנטציה" של הצבא, המכרסמת במעמדו כגוף "ממלכתי" מאוחד. הפרגמנטציה נובעת מכך שקבוצות שונות של משרתים בצבא מייצגות ומקדמות אג'נדות חברתיות ו/או פוליטיות הנתונות במחלוקות ציבוריות, עד כדי סיכון של יכולת הצבא לפעול בצורה אפקטיבית וחוקית.

מאמרו של פרופ' קובי מיכאל מסמן את שורש המשבר הנוכחי בהעמקת מעורבותו של הצבא בפוליטיקה מאז הסדרי אוסלו, לא מעט בשל משימות שהדרג הפוליטי הטיל עליו, במישרין ובעקיפין. תהליכי הפוליטיזציה של הצבא העמיקו את משבר האמון בין הדרגים, והם הגיעו לשיאם לאחר פרוץ המלחמה בעזה.

מאמרה של עפרה בן־ישי מבקש לעמוד על שורשי המשבר הנוכחי מתוך הסתכלות היסטורית על היחסים בין שני הדרגים בישראל בעשורים האחרונים. שורשיו של משבר זה ניטעו, לטעמה, משחיקתם המתמשכת של העקרונות הממלכתיים של "צבא האזרחים", המבוסס על קיומו של חוזה גורדי משולש בין הדרג הנבחר כמייצג הריבונות, הקבוצות החברתיות הנרתמות להקרבה הצבאית והצבא כמוסד האחראי להפעלת האלימות המדינתית להגשמת המעשה המדיני. ולכן המשבר הנוכחי מאתגר את היכולת לקיים את מודל צבא האזרחים במתכונתו "הממלכתית".

הערות

- 1 יגיל לוי וזאב לרר, "חוות דעת ציבורית: מאבקי זהות מתחפשים לבעיית משמעת", אתר המכון לחקר יחסי חברה־צבא, 2025 [קישור](#)

תמורות בתדמיתו החברתית של צה"ל מ"כפיפות יתר" ל"פרגמנטציה"

עמיחי כהן, סטיוארט כהן¹

היחסים בין צה"ל והחברה הישראלית עלו לאחרונה על מסלול חדש ומסוכן. בניגוד לכמה תחזיות שהיו נפוצות ברבע האחרון של המאה ה-20, שלפיהן תועצם ההשפעה הצבאית על מרכיבים רבים בספירה האזרחית ויוגבר המיליטריזם בחיים הציבוריים, נראה כי המגמה השולטת היא הפוכה: הידוק שליטתם של מגוון מוסדות אזרחיים, פוליטיים וחברתיים, בעלי גוון אידיאולוגי במהותם, על העשייה הצבאית. מאמר שפרסם אחד מאיתנו בשנת 2005 שרטט את ראשית התהליך, מתוך זיהוי סימנים של "כפיפות יתר" של צה"ל לדרגים שונים במגזר האזרחי.² מגוון התפתחויות שאירעו בשני העשורים שחלפו מאז התפרסם אותו מאמר לא רק העמיקו את המצב שתואר בו, אלא אף הולידו תופעה קיצונית עוד יותר – "פרגמנטציה" של הצבא. במונח זה כוונתנו לכרסום במעמד צה"ל כגוף "ממלכתי" (תדמית שיוחסה לו מאז ימי בן-גוריון), כלומר כמוסד מאוחד הנאמן למסורת הליברלית של התנהגות על-מפלגתית ועל-מגזרית, בהתאם להוראות הממשלה. תחת זאת, נוצר רושם כי – בין שבמתכוון ובין שלא – קבוצות שונות של משרתים בצבא מייצגות ומקדמות אג'נדות חברתיות ו/או פוליטיות

הנתונות למחלוקות ציבוריות. השפעתן של קבוצות אלו חודרת אל הצבא וסודקת את המרקם שממנו מורכב צבא העם. אם יתרחבו סדקים אלו, הם עלולים להשפיע על יכולתו של הצבא לגייס כוח אדם ולפעול בצורה אפקטיבית וחוקית לביצוע משימותיו.

גרסה מתונה של תופעה זו זוהתה לאחרונה בארצות הברית, שם כמה חוקרים מצביעים על יצירת מצב של "מפלגתיות" (partisanship) ביחסם של מגזרים שונים לכוחות המזוינים הלאומיים. אחד החוקרים מתמצת את ממצאיו במשפט הקולע: "[אנחנו] האמריקנים התחלנו להתייחס לצבא שלנו כמו שאנחנו מתייחסים לבית המשפט העליון: כל עוד הוא מצדד בהעדפותינו המדיניות הוא מצטייר כגוף אפוליטי. אבל הוא נראה כבעל הטיה פוליטית במידה מבישה כאשר הוא פועל נגדן".³ אחר מוסיף: "הציבור אינו חפץ כלל בצבא מפלגתי, אבל נראה כי המשמעות שהוא נותן למונח זה היא 'צבא שפעולותיו תואמות את עמדות המפלגה שאינני תומך בה'.⁴

חלקים מתחרים של הציבור היהודי בארץ לא רק מייחסים לפעולות צה"ל גוון פוליטי, אלא אף מנסים להשפיע פוליטית על החלטות צבאיות באופן שיוצר את תהליך הפרגמנטציה.

טענתנו היא כי בישראל התופעה קיצונית עוד יותר. כפי שיפורט להלן, חלקים מתחרים של הציבור היהודי בארץ לא רק מייחסים לפעולות צה"ל גוון פוליטי, אלא אף מנסים להשפיע פוליטית על החלטות צבאיות באופן שיוצר את תהליך הפרגמנטציה.

1. שורשי התופעה

חרף השוני בין מבנה הצבא הישראלי והאמריקאי, נראה כי בשניהם התאפשרה תופעת הפרגמנטציה הודות לצמצום הניכר שחל בכל העולם המתקדם, מאז השליש האחרון של המאה ה־20, במרחב האוטונומיה המקצועית שהוענק עד אז לכוחות המזוינים, אף בחברות ליברליות ודמוקרטיות. הספרות המדעית מציעה כמה הסברים לתופעה זו. אסכולה אחת מדגישה את השפעת התלות הגוברת של צבאות מודרניים ונשקם במערכות ממוחשבות שהפעלתן מחייבת ידע ומומנויות הקיימים גם במגזר האזרחי. אסכולה אחרת מתמקדת בהכפפת המערכות המשפטיות הצבאיות לכללים ולערכים המקודמים בידי בתי הדין האזרחיים, ואף למוסדות משפט בין־לאומיים (בייחוד בכל הנוגע ללוחמה בשטח רווי אוכלוסייה אזרחית). אסכולה שלישית מייחסת את טשטוש הגבולות שבעבר הפרידו בין המגזר הצבאי והאזרחי לזרמים תרבותיים עמוקים המחייבים מוסדות צבאיים להשוות את התגמולים הכספיים שהם מציעים למשרתים, בפרט ביחידות תומכות הלחימה, לאלו הניתנים לבעלי מקצועות מקבילים בשוק האזרחי.⁵

**חרף השוני בין מבנה הצבא הישראלי והאמריקאי,
נראה כי בשניהם התאפשרה תופעת הפרגמנטציה
הודות לצמצום הניכר שחל בכל העולם המתקדם, מאז
השליש האחרון של המאה ה־20, במרחב האוטונומיה
המקצועית שהוענק עד אז לכוחות המזוינים, אף
בחברות ליברליות ודמוקרטיות**

המאמר שפורסם ב־2005 הראה כיצד השתקפו תהליכים אלה בישראל: הם תרמו לכך שהחל מהעשורים האחרונים של המאה ה־20

מצא עצמו צה"ל בעמדת נחיתות, לא רק מול הדרג המדיני הנבחר ומוסדות ממלכתיים נוספים (בייחוד בית המשפט העליון), אלא אף מול מעגלים מתרחבים של קבוצות אזרחיות וארגונים לא־משלתיים המחויבים למצעים חברתיים ו/או אידיאולוגיים פרטניים (חלקם מתחרים) שלאורם הן בוחנות את הנעשה בצבא ועל ידי הצבא. לחצים אלה, נוסף על העיסוק המתמשך של צה"ל בלחימה אינטנסיבית ברמה התת־קונבנציונלית, הן בלבנון והן בשטחים שנכבשו ב־1967, העמידו את מפקדי הצבא בעימות, לעתים גלוי ולעתים סמוי, בכמה חזיתות פנימיות. נוסף על נציגים מתחרים מהדרג הפוליטי, נכללו בקטגוריה זו "שחקנים" חדשים, כגון משפחות המשרתים, המנהיגים הרוחניים של הציבור הדתי־לאומי, ודוברים מטעם ארגוני זכויות אדם שפנו לערכאות משפטיות כדי לקדם תביעותיהם נגד פעולות הצבא.

2. הסביבה החדשה 2005–2025

ייתכן שלמרות לחצים אלה, היה צה"ל מצליח לשמור על תדמיתו הקונצנזואלית כ"צבא העם הממלכתי", לולא העומסים הנוספים שהוטלו עליו בשני העשורים האחרונים, עומסים הנובעים משלוש התפתחויות שהתרחשו בו־זמנית.

- הקיטוב המעמיק בחברה הישראלית היהודית בין תומכי ממשלות הימין בראשות בנימין נתניהו ומתנגדיהם;
- המשקל הגובר של הרשתות החברתיות החדשות בקביעת תוכן סדר היום הציבורי וסגנונו העומתי;
- המספר הרב של הישראלים שלקחו חלק פעיל, חלקם הגדול כמשרתי מילואים, במבצעים שניהל צה"ל במהלך מלחמת חרבות ברזל, ראשית ברצועת עזה ולאחר מכן בדרום לבנון.

אין זה המקום לפרט את שלוש ההתפתחויות האלה ולנסות למדוד את התרומה הספציפית של כל אחת מהן לתמורות המתחוללות במאזן היחסים בין המגזרים הצבאיים והאזרחיים בישראל.⁶ רלוונטי יותר לנייר

זה הוא האפקט המצטבר של הופעתן. ייתכן כי לו הייתה מתרחשת כל אחת בפני עצמה, ובמרחק זמן ניכר מהאחרות, הייתה נוצרת לכל היותר האצה מסוימת בתהליך ה"כפיפות יתר". אבל הופעתן בצמידות יצרה תהליך של חיזוק הדדי, שבמהלכו כל אחת מהן הזינה את האחרות והוסיפה להן נדבך של עצימות. נראה אפוא כי בעקבות הלחץ המצטבר, הסדקים והפילוגים החברתיים שהתפרצו בחברה, שנוגעים לקשת של נושאים פנימיים, הועתקו לשיח הציבורי בנושאים צבאיים ובמקרים קיצוניים נדחפו לתוכו. כך הבשילו התנאים שאפשרו את התנועה במדרון חלקלק לקראת התופעה שאנו מכנים פרגמנטציה של הצבא – פגיעה בתדמיתו הממלכתית, ובמידה מדאיגה אף באחדותו הפנימית.

בעקבות הלחץ המצטבר, הסדקים והפילוגים החברתיים שהתפרצו בחברה, שנוגעים לקשת של נושאים פנימיים, הועתקו לשיח הציבורי בנושאים צבאיים ובמקרים קיצוניים נדחפו לתוכו.

3. סוגי פרגמנטציה וביטוייהם

תופעת הפרגמנטציה של צה"ל לובשת כמה צורות הנבדלות זו מזו בביטויין. שלוש העיקריות הן: (א) פרגמנטציה שלא במתכוון; (ב) פרגמנטציה מחמת יוזמות חוץ-צבאיות; ו-(ג) פרגמנטציה מחמת יוזמות פנים-צבאיות.

(א) פרגמנטציה שלא במתכוון נוצרת כאשר מפקדי הצבא מתנהגים לפי הבנתם את מחויבותם לערכים המקצועיים של הארגון, וללא היענות לדרישות גוף אזרחי כלשהו. כאשר שורר קונצנזוס ציבורי בנוגע לערכים האמורים להוביל את הפעילות הצבאית, התנהגות זו אינה אמורה לעורר מחלוקת מיוחדת. אולם באווירה של פלגנות

חברתית המוקצנת באמצעות הפצת דעות קיצוניות ברשתות החברתיות, מואשמים הקצינים בהטיה פוליטית. שילוב זה מעורר בקרב חלקים של הציבור תחושות כי צה"ל אינו שותף לערכיו, אף שמפקדיו טוענים שהם בסך הכול ממלאים את תפקידם המקצועי המסורתי. דוגמה מובהקת למצב זה היו התגובות הציבוריות להחלטת הרמטכ"ל רב אלוף גדי איזנקוט להעמיד לדין את סמל אלאור אזריה, חובש קרבי בגדוד שמשון, שירה למוות במחבל כפות בחברון ב-24 באפריל 2016. המשפט עורר את זעמם של נציגי האגף הימני של הפוליטיקה הישראלית, שטענו, בעיקר ברשתות החברתיות, כי מהתהליך נודף ריח של "גישת השמאל" בישראל, שכביכול דואג יותר לחיי טרוריסטים פלסטינים מאשר לחיילים יהודים. מנגד, החלטת הרמטכ"ל לקצר את תקופת המעצר שנגזרה על אזריה התפרשה בחוגי השמאל ככניעה ללחץ של הימין ול"פופוליזם" השולט בדרג הפוליטי.⁷

טענות דומות משני צידי הקשת הפוליטית הועלו, ואף ביתר שאת, במהלך מלחמת חרבות ברזל. הפעם, חיצו הביקורת כווננו כלפי הגורמים הצה"ליים המופקדים על אכיפתם והטעמתם של דיני הלחימה בפעילות הצבא, ובראשם הפצ"רית האלופה יפעת תומרירושלמי, משרתי חטיבת הדין הבין לאומי (דבל"א) וגופי הייעוץ המשפטי האופרטיבי הנפרסים ביחידות צה"ל עד לרמת האוגדה. במהלך המלחמה, נחלקו הדעות בציבור בנוגע לתועלתן ואף לצדקתן של הפעולות שנקטו גורמים אלה. סקר שערך באוקטובר 2024 המכון הישראלי לדמוקרטיה הראה כי לא פחות מ-60% מהציבור היהודי היו סבור כי מאמצי המנגנונים המשפטיים הצבאיים לשמור על ערך "טוהר הנשק" למעשה מונעים מצה"ל למלא את משימותיו ומסכנים את החיילים בחזית.⁸ שר הביטחון ישראל כ"ץ נתן ביטוי אישי לטענות אלה כאשר ב-25 במאי 2025 אסר על הפצ"רית להשתתף בכנס השנתי של לשכת עורכי הדין, פורום שבו היא דיווחה בשנת 2024 כי מצ"ח חוקרת כשבעים מקרים של הפרות דיני מלחמה, בין היתר מקרי ביזה ומוות של עצורים עזתיים.⁹

(ב) פרגמנטציה מחמת יוזמות חוץ־צבאיות. באשכול אחר של מקרים, הדעה שצה"ל פועל לטובת צד אחד של הקשת הפוליטית ניזונה ממה שנראה ככניעת הצבא לרצון המפורש של גורמים חוץ־צבאיים שיש להם דעה בנושא העומד במחלוקת. בעשורים האחרונים נקלע צה"ל למצב זה בכמה הזדמנויות ועל ידי מנעד רחב של גורמים, חלקם "ממסדיים" ובעלי סמכות חוקית לחייב את צה"ל לנקוט פעולה מסוימת, ואחרים הם גופים אזרחיים "חוץ־ממסדיים" וחסרי מעמד רשמי בכל הנוגע להתנהגות החיילים.

הגוף הבולט בקטגוריה הראשונה היא הממשלה, שסיפקה דוגמה בוטה ביותר למעשה מתדלק פרגמנטציה באוגוסט 2005, כאשר חייבה את צה"ל להוציא לפועל את תוכנית ההתנתקות מרצועת עזה ומצפון השומרון ולקבל את האחריות לפינוי התושבים היהודים מאזורים אלה, תוך כדי הריסת בתיהם. אף שהתוכנית אושרה כדין בידי כל הגורמים המוסמכים (הממשלה ב־2004, בהתנגדות שני שרים בלבד, הכנסת בפברואר 2005, ברוב של 67 כנגד 45 ו־7 נמנעים, ובבג"ץ, ברוב של 10:1, ביוני של אותה שנה), היא מעולם לא נהנתה מתמיכה ציבורית גורפת. סקרי דעת הקהל הראו כי 30%–40% מהציבור היהודי בישראל התנגד באופן עקבי ליישומה, ורבבות הפגינו נגד התוכנית באביב ובקיץ של 2005. לענייננו, המאפיין הרלוונטי של התנגדות זו היה אופייה המגזרי המובהק: מרבית המפגינים השתייכו לציבור הדתי־לאומי.¹⁰ אף שלא התאמתו החששות שחיילים חובשי כיפה יסרבו לפקודה להשתתף במבצע ההתנתקות, גם לאחר ביצועו נותר הרושם שנפל דבר ביחסים בין צה"ל לבין קבוצה ספציפית זו. רבים ממנהיגי סברו כי הדרך היחידה למנוע בעתיד אי־התחשבות ברגשות המשרתים הדתיים־לאומיים היא להגדיל את מספרם בדרגות הפיקוד. הבעיה באסטרטגיה זו הייתה שהצלחתה יצרה רושם שהוסיף עוד מקור לפרגמנטציה בישראל – הפעם בדמות קצונה דתית שנאמנתה לרבניה עלולה לגבור על נכונותה לציית לפקודות הצבא.¹¹

גורם ממסדי נוסף שהחלטותיו דחפו את צה"ל לנקוט פעולות (או להימנע מפעולות) שהדעות בציבור חלוקות עליהן היה בית המשפט

העליון, שהחל מסוף המאה ה-20 הפגין נכונות תקדימית לפסוק בסוגיות בעלות זיקה לפעולות כוחות הביטחון בכלל, ולא לה של צה"ל בפרט.¹² בהקשר הנוכחי, הבולטים ביותר היו סדרה ממושכת של פסקי בג"ץ שעסקו בפטור הגורף מגיוס לצה"ל שנהנים ממנו גברים המשתייכים לחברה החרדית. עד בג"ץ רובינשטיין שניתן ב-1998, בית המשפט אפילו סירב לדון בנושא זה. הדעת נותנת כי צה"ל היה מעדיף לא להיות מעורב בסוגיה רגישה זו, שבעשורים הראשונים של המאה ה-21 הפכה לאחד מנושאי המחלוקת העיקריים בזירה הפוליטית. ואכן, עד אוקטובר 2023 שלטונות צה"ל ככל הנראה לא התאמצו במיוחד לאכוף את החובה לשלוח צווי גיוס לציבור החרדי. אך מדיניות זו השתנתה בעקבות המחסור החמור בכוח אדם שהורגש בצבא עם פרוץ מלחמת חרבות ברזל. בהעדר חקיקה שתטפל בנושא, החל צה"ל ביוזמתו למלא את הוראות בג"ץ באמצעות שיגור אלפי צווי גיוס לגברים חרדים. צעדים אלה לא רק הקצינו את העימות הישיר בין צה"ל לחברה החרדית, הם גם העמידו את הצבא במוקד הזירה הפוליטית. אף שהציבור הישראלי בכללו גילה תמיכה ניכרת בגיוס חרדים,¹³ נציגי מפלגת השלטון, בגלל תלותה במפלגות החרדיות בכנסת, התעמתו עם הצבא. בסוף שנת 2024 טען שר הביטחון כי צווי הגיוס נשלחו ללא אישורו, ובישיבות ועדת החוץ והביטחון שהתקיימו בראשית 2025 האשימו נציגי הקואליציה את נציגי אכ"א בנקיטת צעדים שאינם תואמים את כפיפותם לדרג המדיני.¹⁴

עד אוקטובר 2023 שלטונות צה"ל ככל הנראה לא התאמצו במיוחד לאכוף את החובה לשלוח צווי גיוס לציבור החרדי. אך מדיניות זו השתנתה בעקבות המחסור החמור בכוח אדם שהורגש בצבא עם פרוץ מלחמת חרבות ברזל.

רלוונטיות לא פחות היו הטענות לפרגמנטציה בצה"ל שמקורה בלחצים שהופעלו על הצבא מצד גורמים אזרחיים לא־מוסדים. דוגמאות בולטות לכך הן המתחים שהתעוררו כאשר צה"ל ניסה להכיל, בזמנית, הן את תביעות תומכי השוויון המגדרי בצה"ל (בעיקר מצד ארגוני נשים שדרשו לאפשר לחיילות לשרת לצד חיילים בכל יחידות השדה), והן את ההתנגדות לשינוי זה שהשמיעו רבים מרבני הציונות הדתית, מורי ההלכה של רבים מהחיילים חובשי הכיפות. חרף מאמצי צה"ל לסלול שביל זהב בין הצדדים ("פקודת השילוב הראוי" משנת 2002, הקמת "מנהלת השילוב הראוי" ב־2004, והוצאת פקודת שילוב חדשה – "פקודת השירות המשותף" – ב־2017), הפערים בין המחנות היריבים נותרו עמוקים, ובכמה נקודות מחלוקת הם אף התרחבו. 15 מחד גיסא, ארגוני הנשים פרסמו רבות מהתלונות שהתקבלו מחיילות על המשך יחס מדיר ופוגעני כלפיהן. מאידך גיסא, כמה רבנים במגזר הדת־לאומי, ובפרט באגף החרד"לי של מגזר זה, סברו כי פקודת השילוב הראוי מסמלת את כניעת צה"ל לארגונים פמיניסטיים קיצוניים ("פרוגרסיביים", בלשונם).

מלחמת חרבות ברזל חשפה בצורה דרמטית, שלא לומר אנזרית, את הדילמה שעמד מולה הצבא עקב ההתנגשות בין המצדדים בשילוב מלא של נשים בשורותיו לבין מתנגדי השילוב.

מלחמת חרבות ברזל חשפה בצורה דרמטית, שלא לומר אנזרית, את הדילמה שעמד מולה הצבא עקב ההתנגשות בין המצדדים בשילוב מלא של נשים בשורותיו לבין מתנגדי השילוב. השיעור הגבוה של החיילים מרקע דת־לאומי בקרב הנופלים והפצועים במלחמה אישר את החשיבות של מגזר זה כמשאב ללוחמים. לצד זאת, במלחמה הוכחה מעבר לכל ספק תרומתן הניכרת של נשים למערך הלוחם. 16 גילויים

אלה רק חיזקו את כוח המיקוח של שתי הקבוצות – הנשים והדתיים – מול הצבא, וכך הוקצנה תדמיתו כארגון הנוטה לפרגמנטציה.

(ג) פרגמנטציה מחמת יוזמות פנים־צבאיות. בקטגוריה זו סכנת הפרגמנטציה חבה את קיומה לפעולות בעלות אופי פרטיקולרי שנוקטים המשרתים בצבא – בסדיר, במילואים או בקבע – רק מיעוטם בדרגות בכירות. ייחוד נוסף הוא שבמרבית המקרים החיילים הרלוונטיים זוכים להשראה ולתמיכה, הגם שלרוב הן בלתי פורמליות, מגורמים אזרחיים המזדהים עימם.

עדות ראשונית לתהליך המתואר נרשמה באביב 2023, במהלך המאבק הציבורי נגד הרפורמה המשפטית, כאשר מובילי ארגון "אחים לנשק" (שלאחר מכן שונה שמו ל"אחים ואחיות לנשק") הכריזו שהחתימו אלפי אנשי מילואים על עצומה שלפיה יפסיקו את התנדבותם לשירות מילואים בצה"ל אם הממשלה תממש את הרפורמה. ההתארגנות, שהתנהלה בין היתר ברשתות החברתיות, זכתה להיענות מרשימה מצד המשרתים, כשבראשם טייסים שבימים כתיקונם התנדבו להתאמן מספר עצום של ימים בשנה. הצלחה זו, שדרבנה את הארגון להרחיב את פעולותיו (בין היתר באמצעות ארגון הפגנות ציבוריות ועתירות לבג"ץ לחייב גיוס חרדים), עוררה כמצופה את זעמם של חברי הקואליציה. לפני פרוץ מלחמת חרבות ברזל, האשימו כמה שרים בממשלה את הארגון בעידוד סרבנות. במהלך המלחמה, כאשר מונה ישראל כ"ץ לתפקיד שר הביטחון, אחת מהוראותיו הראשונות לצה"ל הייתה לבטל את זימונו לשירות מילואים של איל נווה, לוחם בסיירת מטכ"ל, ממייסדי "אחים לנשק".¹⁷

בד בבד, יוזמות פנים־צבאיות מסוג אחר הגבירו את הרושם שצה"ל נתון לפרגמנטציה. בהקשר זה, חשובה בייחוד התנהגותם האלימה מאוד של כמה חיילים בעלי עמדות דתיות־ימניות קיצוניות שביצעו מעשים שלטענתם שאבו לגיטימציה ממקורות הלכתיים. תופעה זו לא

נולדה יש מאין. היא צמחה על רקע שילוב של שני תהליכים מקבילים מוקדמים יותר: הראשון – הפצת מסרים משיחיים קיצוניים בקרב מוסדות החינוך של הציונות הדתית; והשני – החדרת מסרים אלה לתוך הצבא, לא רק בצורה ממוסדת בידי רבנים צבאיים פעלתניים, אלא אף בצורה פרטנית בידי המספר הגדל של משרתים יוצאי המגזר, חלקם בדרגות בכירות למדי.

עד פרוץ מלחמת חרבות ברזל, נשמעו בקרב הציבור הדתילאוּמי גם קולות מתונים הרבה יותר.¹⁸ אולם בעקבות מתקפת הטרור של שבעה באוקטובר הם נדמו כמעט לגמרי. במקומם גברו הקריאות לנקמה, תוך כדי שימוש גורף בטקסטים מקראיים המכשירים (לפחות לפי פרשנות פשטנית) פעולות ענישה קולקטיביות נגד תושבי עזה.¹⁹ הרושם שחיילים דתיים מאמצים את דעותיהם של גורמים ימניים קיצוניים (במילותיו של האלוף במיל" יאיר גולן: "הבן גביריזם חלחל לתוך צה"ל"),²⁰ התחזק כאשר חיילים מן השורה נקטו סדרת פעולות ממשיות במטרה לבטא את מאווייהם. פעולות אלו כללו בין היתר ענידת תג "משיח" וסמל חסידות חב"ד על המדים (מעשה אשר רא"ל אייל זמיר הורה לאסור מייד עם מינויו לתפקיד הרמטכ"ל); ריסוס סיסמאות בלב עזה שהצהירו על כוונות להקים מחדש התיישבות יהודית בגזרה; השחתה, בניגוד לפקודות הצבא, של ספרי קוראן שנמצאו בשטחי לחימה; והפגזה מכוונת של מסגדים שעל הריסותיהם נצבעו סיסמאות כגון "עם ישראל חי".²¹

4. השלכות

על פי הנתונים, תדמיתו של צה"ל כגוף אחד נחלשת, והולכת ומתגבשת תפיסה ציבורית הרואה בצה"ל גוף המצוי בתהליכי פרגמנטציה – גוף שיש בו תחרות על עמדות שונות, ואשר פוליטיקאים וקבוצות ציבוריות משתמשות בו כמכשיר לקידום מטרות מפלגתיות ואידיאולוגיות סקטוריאליות. שינוי תדמיתי זה משקף במידה מסוימת את המציאות. אכן, צה"ל מצוי בתהליך שבו אחדותו נסדקת. תהליך זה מזין את

עצמו – התמונה המצטיירת של התגברות הפרגמנטציה מאפשרת לקבוצות מתחרות למסגר את צה"ל בהתאם לדעות שגובשו מראש, ומעודדת אותן להגביר את תהליך הפרגמנטציה.²²

לתרחיש זה עלולות להיות כמה השלכות הרסניות:

הסכנה הבסיסית ביותר היא כרסום היכולת של מפקדי הצבא לשכנע את מצביעי המפלגות הפוליטיות ואת נציגיהם בקרב מקבלי ההחלטות שההערכות האסטרטגיות וההמלצות המבצעיות שהם מגישים מבוססות על שיקולים מקצועיים וחפות מאג'נדה פרטית או אידיאולוגית. סכנה זו כבר נראית באופק. סקרי דעת קהל מגלים כי למרות מחדליו הקטסטרופליים בשבעה באוקטובר, צה"ל שומר באופן כללי על רמת אמון גבוהה בציבור. אך ככל שהשאלה נוגעת לפיקוד הבכיר של צה"ל, רמת האמון בו יורדת, בייחוד בקרב תומכי הימין.²³

השלכה נוספת היא כי לאור המגמות המעידות על החלשת האופי הממלכתי של הצבא, נציגי מפלגות שונות הנמצאות בעמדות מפתח יתפתו להכפיף את צה"ל לרצונם הפרטיקולרי. לכל הפחות, הם ינסו לקדם קצינים הנוטים להיות שותפים לדעותיהם ולעכב את קידום של בעלי דעות מנוגדות. דגם אפשרי לתרחיש זה סיפק איתמר בן גביר, יו"ר המפלגה הימנית הקיצונית "עוצמה יהודית", ביחסו למינויים במשרת ישראל ובקביעת דרכי פעילותה, לאחר שמונה לשר לביטחון לאומי בשלהי 2022.²⁴

השלכה נוספת היא כי לאור המגמות המעידות על החלשת האופי הממלכתי של הצבא, נציגי מפלגות שונות הנמצאות בעמדות מפתח יתפתו להכפיף את צה"ל לרצונם הפרטיקולרי.

חמורות יותר הן ההשלכות של תפיסת הצבא כמוסד פרגמנטרי על יכולתו להמשיך לגייס חיילים וחיילות מקשת חברתית ופוליטית רחבה בחברה היהודית. ככל שייגבר הרושם שבלאו הכי צה"ל מגייס רק מגזרים מסוימים מהציבור (ונכנע ללחצים של פוליטיקאים לא לגייס חרדים), ו/או מופעל מתביעות של מגזר אחד (למשל באמצעות הרחבת הלחימה בעזה, או לחלופין באמצעות הפסקתה תמורת היענות לדרישות בציבור להביא לשחרור חטופים "בכל מחיר"), כך תגבר הסכנה שהצבא יתווסף לרשימת המוסדות הממלכתיים – דוגמת בית המשפט העליון – הנתפסים בעיני חלקים מהציבור כאילו אינם אלא סניף של מפלגה ספציפית או של קבוצת לחץ. האצת חשש זה תפגע, יותר במוקדם מאשר במאוחר, גם במוטיבציה לשרת בקרב מלש"בים וחיילי מילואים ובנכונותם להשתתף בנשיאת העול במבצעי הצבא שונים.

ככל שייגבר הרושם שבלאו הכי צה"ל מגייס רק מגזרים מסוימים מהציבור, ו/או מופעל מתביעות של מגזר אחד, כך תגבר הסכנה שהצבא יתווסף לרשימת המוסדות הממלכתיים הנתפסים בעיני חלקים מהציבור כאילו אינם אלא סניף של מפלגה ספציפית או של קבוצת לחץ.

אבל הסכנה החמורה ביותר היא גלישת הפרגמנטציה אל תוך יחידות הצבא, והשפעתה על הפעילות המבצעית עצמה. כבר עתה ניתן לראות מחלוקות שצפו אל פני השטח בצורה אלימה. ביטוי מדאיג לתופעה מעין זו נרשם בקיץ 2024. לאחר שהתקבלו ידיעות כי חיילי מילואים מכוח 100 (כוח ייעודי לשמירה על עצורים פלסטינים) חשודים בהתעללות בעצירים פלסטינים במתקן הכליאה "שדה תימן", הגיעו חיילי המשטרה הצבאית החוקרת לעצור את החשודים. תוך כדי המעצר הזעיקו החשודים באמצעות הרשתות החברתיות מפגינים שפרצו אל

מחנה שדה תימן. זהותם של המפגינים הייתה ברורה. בראשם עמדו ארבעה חברי כנסת ושני שרים ממפלגות הימין, שפרצו את שערי המחנה. כעבור כמה שעות, כאשר החיילים החשודים הועברו לחקירה במחנה בית ליד, התחוללו גם שם הפרות סדר חמורות, שוב בהובלת חוגי הימין.²⁵

אמנם עד כה אין עדויות לקיומה של מחלוקת מקטבת בקרב היחידות הלוחמות עצמן או בין יחידות לוחמות, אולם קיימת סכנה מוחשית כי כאשר עצימות המלחמה תפחת, ישוּבו ויתגלו בקיעים גם שם. אם אכן כך יקרה, תוטל בספק יכולתו של צה"ל לעמוד במשימתו המרכזית – שמירה על ביטחון המדינה ועל אזרחיה.

הערות

- 1 גרסה מורחבת של מאמר זה התפרסמה בכתב העת **חברה, צבא וביטחון לאומי**, גיליון 9, יולי 2025
- 2 סטיוארט כהן, "לקראת כפיפות יתר של צה"ל? שינוי מערכות היחסים בין הדרג האזרחי לצבא בישראל," **מערכות** 404–403 (2005): 8–21.
- 3 Michael A. Robinson, *Dangerous Instruments: Political Polarization and US Civil-Military Relations* (Oxford University Press, 2022), 37
- 4 Peter D Feaver, *Thanks for Your Service: The Causes and Consequences of Public Confidence in the US Military* (Oxford University Press, 2023), 3
- 5 ניתוחים מוקדמים של ניצני תופעות אלה בתוך:
Philip Abrams, "The Late Profession of Arms: Ambiguous Goals and Deteriorating Means in Britain," *Archives Européennes de Sociologie*, VI (1965): 238–261; Jaques Van Doom, "The Officer Corps: A Fusion of Profession and Organization," *Archives Européennes de Sociologie*, VI (1965): 262–282; Charles C. Moskos, "From Institution to Occupation: Trends in the Military Organization," *Armed Forces & Society* 4 (1977): 41–50.
בספרות המאוחרת יותר בולטים:
Cathy Downes, "To Be or Not to Be a Profession: The Military Case," *Defense Analysis* 1, 3 (1985): 147–171; Marina Nuciari, "Rethinking the Military Profession", *Current Sociology* 42 (1994): 7–21; Don Snider and Gavin Watkins, "The Future of Army Professionalism: A Need for Renewal and Redefinition", *Parameters* 30 (2000): 5–20; Don. M. Snider and Gayle L. Watkins ed., *The Future of the Army Profession* (McGraw-Hill & The US Military Academy, 2002); Anthony Forster, "British Judicial Engagement and the Juridification of the Armed Forces," *International Affairs*, 88, 2 (2012): 283–300; Peter Campbell, "Military Autonomy: Its Origins, Limits, and the Politico-Military Dialectic of War," *Defence Studies* 19, 3 (2019): 277–296
- 6 קיימת ספרות ענפה בכל אחד מהתחומים. על הקיטוב החברתי: נעם גדרון ויניב רוזנאי, **דמוקרטיה בניסיגה: פופוליזם, קיטוב וההפיכה המשטרית** (אוניברסיטת רייכמן, 2025), 62–79 (עותק מצוי בידי המחברים); וכן, Elie Friedman et al., ed., *Polarization and Consensus-Building in Israel: The Center Cannot Hold* (Routledge, 2023). על השפעת הרשתות החברתיות החדשות: יורם פרי, **מלחמות מונחות תקשורת: פרדוקס העוצמה והדילמה האסטרטגית של**

צה"ל (המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2017). וכן, Emily Kubin and Christian von Sikorski, The Role of (Social) Media in Political Polarization: A Systematic Review, *Annals of the International Communication Association*, 45, 3 (2021): 188–206

7 ניתוח מקרה זה בתוך:

Moran Yarchi, "Security Issues as Mirrored in the Digital Social Media," in *Routledge Handbook of Israel Security*, ed. Stuart Cohen and Aharon Klieman, (Routledge, 2019), 65–75; Guy Ziv, *Netanyahu Vs the generals: The Battle for Israel's Future* (Cambridge University Press, 2024), 124–140.

8 "סקר עמדות הציבור בשאלות צבא וביטחון חוץ", המכון הישראלי לדמוקרטיה, 20 בנובמבר 2024 [קישור](#)

9 אלישע בן קימון, "הרמטכ"ל אישר את נאום הפצ"רית: 'חשוב להסברה', כ"ץ ביטל: 'זו סמכותי' העימות המסלים", *Ynet*, 25 במאי 2025 [קישור](#)

10 ענת רות, **לא בכל מחיר - מגוש קטיף עד עמונה - הסיפור מאחורי המאבק על ארץ ישראל** (ספרית חמד, 2014), 185–190.

11 יגיל לוי, **המפקד האליון: התאוקרטיזציה של הצבא בישראל** (עם עובד, 2015), 248–297.

12 עמיחי כהן וסטיארט כהן, **יורים ושופטים: ביטחון ומשפט בישראל** (ידיעות אחרונות, 2014), 176–223.

13 לפי סקר שפרסם המכון הישראלי לדמוקרטיה בדצמבר 2024, 84.5% מהציבור היהודי תומך בגיוס החרדים. ראו: "תמורות בעמדות כלפי הגיוס לקראת הכנס השנתי לחברה משותפת 2024", המכון הישראלי לדמוקרטיה, 31 בדצמבר 2024 [קישור](#)

14 יגאל זיתון ומורן אזולאי, "שר הביטחון כ"ץ נגד צווי הגיוס שנשלחו לחרדים: 'זה היה חדצדדי - ונכשל'", *Ynet*, 15 במרץ 2025 [קישור](#)

15 עידית שפרן גיטלמן, **שילוב נשים בצה"ל בראי פקודת השירות המשותף**, מחקר מדיניות 143 (המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2020) [קישור](#)

16 ראו למשל: שקד סבן, "אין מחלוקת על יכולות של נשים בלחימה: בעקבות סיפורי הגבורה של הלוחמות - המוטיבציה של נשים לשרת בקרבי עולה", *N12*, 29 בנובמבר 2023 [קישור](#)

17 ינון שלום יתח, "קרא לסרבנות: מייסד אחים לנשק לא יזמן לשירות מילואים", *i24NEWS*, 1 בדצמבר 2024 [קישור](#)

- 18 ראו: סטיוארט כהן, "לגיטימציה ודה־לגיטימציה בחסות הטקסט: מאפייני השיח העכשווי בתוך הציונות־הדתית על אודות השימוש בכוח צבאי אליים", בתוך **חמושים בלגיטימציה: הצדקות לאלומות הצבאית בחברה בישראל**, עריכה: עפרה בן־ישי ויגיל לוי (פרדס, 2021), 231–252.
- 19 ראו: לי מרדכי, "עדות – עזה", **נושאי עדות - עזה**, 18 ביוני 2024, 28, 30 [קישור](#)
- 20 מצוטט בתוך: אסף חזני, **כזה וכזה תאכל החרב - אנתרופולוגיה במלחמה: יומן שדה** (עברית, 2025), 88.
- 21 מרדכי, "עדות עזה", 30, 39, 41 [קישור](#)
- 22 על חשיבות "מסגור" תהליכים ראו: Dennis Chong and James N. Druckman, "Framing Theory," *Annual Review of Political Science* 10, 1 (2007): 103–126
- 23 "סקר עמדות הציבור בשאלות צבא וביטחון חוץ", **המכון הישראלי לדמוקרטיה**, 20 בנובמבר 2024 [קישור](#)
- 24 ליטל פילר ומרדכי קרמניצר, **דמוקרטיה במשבר: משטרת ישראל תחת השר לביטחון לאומי, איתמר בן גביר - טיוטת מחקר** (המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024) [קישור](#)
- 25 **זמן אמת** עונה 9 | פרק 3, "משפט שדה: מה באמת קרה בשדה תימן", כאן 11 - תאגיד השידור הישראלי, 6 במאי 2025 [קישור](#)

כשהגנרלים לובשים חליפות

נתיבי הפוליטיזציה של צה"ל וחולשת הפיקוח האזרחי – מתהליך אוסלו למלחמת שבעה באוקטובר

פרופ' קובי מיכאל

הקדמה

מלחמת שבעה באוקטובר ומה שהתחולל בעקבותיה העצימו את המשבר ביחסי דרג מדיני-דרג צבאי בישראל. את שורשי משבר האמון בין הדרגים, כשהדרג המדיני מובל על ידי ראש הממשלה נתניהו, אפשר לזהות כבר בממשלת נתניהו הראשונה שהוקמה ב־1996. הפיקוד הבכיר של הצבא נתפס בעיני הדרג המדיני כמזוהה עם תהליך אוסלו, מעורב בו ומחויב לו, בעוד הדרג המדיני הסתייג מהתהליך וראה בו מהלך היסטורי שגוי ומסוכן לישראל.

בחירות 1999 עמדו בסימן הקמת מפלגת המרכז בהובלת האלוף במיל" יצחק מרדכי והרא"ל במיל" אמנון ליפקין-שחק, שהיה מזוהה אולי יותר מכל קצין אחר עם תהליך אוסלו. ליפקין-שחק שהחל את דרכו הפוליטית סמוך לפרישתו מתפקיד הרמטכ"ל והיה אמור להוביל את מפלגת המרכז, עד להחלפתו על ידי מרדכי, טבע את הסיסמה: "נתניהו

מסוכן לישראל". נתניהו הובס בבחירות 1999 ושב לשלטון בבחירות 2009.

במהלך שנות כהונתו כראש ממשלה חווה נתניהו מספר פעמים התנהלות לעומתית של הדרג הצבאי ומצא עצמו בעימותים חריפים ולעתים גם יצריים עם הרמטכ"לים. כך היה בשנת 2012 כשנתקל בהתנגדות מצד ראשי מערכת הביטחון כולם לתקיפת איראן, בשנת 2015 כשנתגלעו חילוקי דעות בינו לבין הרמטכ"ל גדי איזנקוט בכל הנוגע לדרך הטיפול הנדרשת לדיכוי אינתיפאדת הסכינים, בפרשת אלאור אזריה (2016), בפרסום מסמך אסטרטגיית צה"ל (2015) ו-2018) ועוד.

המשבר בין הדרגים הגיע לשיאו במהלך שנת 2023, שנת המחאה הציבורית הנרחבת נגד הרפורמה/ ההפיכה המשפטית, כשלטענת הדרג המדיני, הדרג הצבאי כשל בטיפול המתחייב באנשי המילואים שאיימו בהפסקת התנדבותם לשרת.

המשבר בין הדרגים הגיע לשיאו במהלך שנת 2023, שנת המחאה הציבורית הנרחבת נגד הרפורמה/ההפיכה המשפטית, כשלטענת הדרג המדיני, הדרג הצבאי כשל בטיפול המתחייב באנשי המילואים שאיימו בהפסקת התנדבותם לשרת. בעיני הדרג המדיני נתפס האיום כהמרדה, קריאה לסרבנות וסיכון ביטחוני בשל פגיעה אפשרית בכשירות צה"ל.

החוט המקשר בין כל האירועים המשבריים ביחסי הדרגים הוא בזיהויו של הדרג הצבאי הבכיר על ידי הדרג המדיני, ברוב המוחלט של השנים בהובלת ראש הממשלה נתניהו, כמוטה פוליטית וכשחקן המשפיע על המרחב הפוליטי בהתנהגות לעומתית כלפי הדרג המדיני, ובחלק

מהמקרים אף כגורם המזוהה עם האופוזיציה לממשלות נתניהו. למעשה, מדובר בפוליטיזציה של הצבא בעיני הדרג המדיני.

במאמר זה, אבקש לעמוד על הסיבות שהובילו לתהליכי פוליטיזציה של הצבא, כשראשית הצירים היא תהליך אוסלו, שהפך לנקודת מפנה בולטת בפוליטיקה הישראלית ומשקף את לב המחלוקת והשסע הפוליטיים בחברה הישראלית. מרכזיותה של הזירה הפלסטינית בהוויה הביטחונית והפוליטית בישראל ומקומו של הצבא בתהליך אוסלו מראשיתו, עומדים בבסיס הבחירה להתמקד בשלושת העשורים האחרונים המשמעותיים האלו, שבמהלכם התעצמו המשברים ביחסי הדרגים, כשהצבא מצא עצמו בליבת הוויכוח הפוליטי בישראל.

בין צבאיות למדינאות – מהות יחסי הדרגים

בכל ניסיון להפריד את הצבא מהמעשה המדיני יש משום היתממות או חוסר הבנה. הצבא הוא שחקן פוליטי בהגדרה, מכיוון שהמעשה הצבאי הוא לעולם חלק מהמעשה המדיני. מאחר שהמעשה הצבאי אינו מתחולל בחלל ריק, אלא במפגש בין הדרגים – המדיני והצבאי – ובשיח ביניהם, ומכיוון שתכליתו היא לשרת את התוחלת והתכלית המדינית, הרי שהדרג הצבאי בהכרח מעורב גם בתהליכי עיצוב המדיניות וקבלת ההחלטות.

בעצם המעורבות אין בעיה, שהרי בין הדרגים קיים שיח שבמהותו הוא "דיאלוג לא שוויוני", במונחיו של אליוט כהן.¹ המעורבות אפילו מתחייבת כשעל הדרג הצבאי חלה החובה להציג בפני הדרג המדיני את המהלכים הצבאיים הנדרשים לצורך מימוש התכלית המדינית ואת משמעותם. תכלית השיח בין הדרגים היא בירור המציאות בתהליך למידה דיאגנוסטית-אסטרטגית, על בסיס חיכוך בין החשיבה הצבאית לחשיבה המדינית ויצירת הקשר ומערכת מושגים משותפת. כל אלו נעשים במרחב שיח פתוח, נטול היררכיה.² כדי להבטיח מרחב שיח פתוח המאפשר תהליך למידה אפקטיבי משותף נדרשים שני תנאי יסוד: אמון ואחריות משותפת.³

לצד קיומו של מרחב שיח כזה ולצד נחיצותו, נדרשת בהירות נורמטיבית, חוקתית ומהותית בנוגע לגבולות שבין המדיני לצבאי ולכפיפות המוחלטת של הצבא לממשלה הנבחרת. לפיכך, מרגע שהדרג המדיני שקל את שיקוליו, החליט את החלטותיו והנחה את הדרג הצבאי לפעול, על הדרג הצבאי, גם אם לא נתקבלו דעתו או המלצותיו, למלא אחר ההנחיה המדינית במלואה וכלשונה. עליו לרתום את אחריותו המקצועית להפעלת הכוח הצבאי לצורך מימוש התכלית המדינית ברוח ההנחיה המדינית שקיבל. ההנחיה המדינית אמורה לשקף את עליונות החשיבה המדינית על החשיבה הצבאית,⁴ והיא מהותו של הפיקוח האזרחי, מעבר להיבט החוקי או הפרוצדורלי הכרוך בפיקוח האזרחי, הנוגע לעצם הכפיפות המוחלטת של הצבא לדרג המדיני.

מרגע שהדרג המדיני שקל את שיקוליו, החליט את החלטותיו והנחה את הדרג הצבאי לפעול, על הדרג הצבאי, גם אם לא נתקבלו דעתו או המלצותיו, למלא אחר ההנחיה המדינית במלואה וכלשונה.

במקום שבו מטושטשים הגבולות והדרג הצבאי מעורב במעשה המדיני מעבר להפעלת הכוח הצבאי ברוח הנחיית הדרג המדיני, ובמקרים שבהם הדרג המדיני כושל בהפעלת פיקוח אזרחי אפקטיבי על הצבא, עלולה המעורבות של הדרג הצבאי במרחב המדיני, שבהכרח משיק למרחב הפוליטי, להביא לפוליטיזציה של הצבא.

פוליטיזציה של הצבא משקפת מציאות שבה הדרג הצבאי הופך לשחקן מעורב המשפיע על המרחב הפוליטי, בין שבהתנהלות מול הדרג המדיני ובין שבמרחב הציבורי. פוליטיזציה של הצבא יכולה לבוא לידי ביטוי בכמה דרכים: בבחירה מדעת של הדרג המדיני להשתמש בצבא לצרכים פוליטיים (תהליך אוסלו כדוגמה בולטת) או בשל

חולשת הפיקוח האזרחי; בחיבור של הצבא למרחב הפוליטי באמצעות שחקנים פוליטיים אחרים (מחאת 2023 כדוגמה בולטת) או באמצעות הצבא עצמו בבחירה מדעת (פגישותיו של האלוף אורן שחור עם ראש האופוזיציה שמעון פרס כדוגמה); או שלא מדעת להיכנס למרחב הפוליטי ולפעול בו במישרין או בעקיפין.

תהליך אוסלו כראשית הצירים

במאמר זה אבקש להתמקד בתהליך הפוליטיזציה שעבר הצבא מאז תחילתו של תהליך אוסלו ולהצביע על הגורמים שהובילו לפוליטיזציה ועל תרומתם של השחקנים השונים לכך. תהליך אוסלו הוא ראשית הצירים של מאמר זה בשל מרכזיותו והשפעתו על המרחב הפוליטי. הוא משקף את מחלוקת הליבה בפוליטיקה הישראלית, בשל משכו (שלושה עשורים); בשל מעורבותו העמוקה של הצבא בתהליך, מתחילתו בשלבי המשא ומתן, ובהמשכו בעצם פעילות בשטחים הפלסטיניים; ובשל מערכת הקשרים שטווה עם הרשות הפלסטינית ומחויבותו להיגיון ההסדרה המדינית עם הפלסטינים.

תחילתו של התהליך בשנת 1994, בבחירת הדרג המדיני, ראש הממשלה יצחק רבין, להעמיד את סגן הרמטכ"ל האלוף אמנון ליפקין-שחק בראש משלחת המשא ומתן הישראלית על הסכם "עזה ויריחו תחילה", המוכר גם כהסכם אוסלו א. רבין בחר להעמיד איש צבא בכיר בראש המשלחת הישראלית, הן מכיוון שייחס להיבט הביטחוני של ההסכמים את המשמעות הגדולה והחשובה ביותר, והן בשל העובדה שסמך על הצבא ועל סגן הרמטכ"ל יותר מאשר על אחרים במשרדי הממשלה. מעבר לכך, רבין ביקש להשתמש בצבא כמעין סוכן לגיטימציה לתהליך מדיני קונטרברסלי, בשל מעמד הצבא בחברה הישראלית והאמון הרב שהיא רוחשת לו.⁵ בעצם הבחירה והמהלך, תחילה צירף רבין את הצבא כשותף פעיל לתהליך מדיני, ואחר כך כמחויב לתהליך המדיני, ומכאן כמחויב לרשות הפלסטינית (תוצר של התהליך), לעצם קיומה ולחיזוקה.

מעורבותו העמוקה של הצבא בתהליך המדיני הפכה אותו בהכרח לצד בוויכוח פוליטי נוקב בחברה הישראלית, שחלק גדול ממנה התנגד לתהליך מראשיתו. מודל הצבא בישראל, המושתת בין היתר על צבא מילואים גדול, חשף את צה"ל ואת עשייתו בהקשר של התהליך המדיני לחלקים רחבים בציבור הישראלי, וכך קישר את משרתי המילואים לפעילות צבאית שבעיני מתנגדי התהליך נצבעה בצבעים פוליטיים.

כך גם באשר להחלטתו של ראש הממשלה אריאל שרון להטיל על הצבא את ביצוע ההחלטה להתנתקות מרצועת עזה ומצפון השומרון. המהלך העמיק את זיהויו של הצבא עם המרחב הפוליטי. ההחלטה (2005) שלא להאריך את שירותו של הרמטכ"ל משה (בוגי) יעלון בשנה נוספת בשל התנגדותו להתנתקות, מה שנתפס כהדחה, לצד ההחלטה למנות את האלוף דן חלוץ לרמטכ"ל, מה שנתפס כמינוי של פורום החווה (מקום התכנסותו של פורום המקורבים לראש הממשלה שרון בחוות השקמים), ביססו בקרב חלק גדול מהציבור את התחושה שהצבא מתגייס לקידום רעיון פוליטי השנוי במחלוקת ציבורית עמוקה.

המעורבות העמוקה של הצבא בתהליך אוסלו האיצה תהליך שהחל שנים ספורות לפני כן – המעבר מצבא הכרעה לצבא הרתעה והכלה. מה שהחל באופן מינורי במהלך האינתיפאדה הראשונה (1987–1993) באמירתו של הרמטכ"ל דן שומרון שאת האינתיפאדה לא ניתן לדכא בכוח צבאי, הפך בהמשך ובהשפעת תהליך אוסלו לשינוי אסטרטגי ודוקטרינרי בצה"ל. צה"ל שנבנה כצבא הכרעה הגיע להכרה שתם עידן המלחמות הגדולות והבין מדינתיות בצבאות אויב מדינתיים, ומיקד את האתגר הצבאי בארגוני טרור ושחקנים לא מדינתיים.⁶

המעורבות העמוקה של הצבא בתהליך אוסלו האיצה
תהליך שהחל שנים ספורות לפני כן – המעבר מצבא
הכרעה לצבא הרתעה והכלה.

תובנה זו התכתבה עם מעורבותו העמוקה בתהליך המדיני ובמחויבותו לתהליך. וכך, בתהליך הדרגתי וממוסד, משתנה האסטרטגיה הצבאית. הדגש, שהתחיל באמירה "צבא קטן וחכם", מועבר לטכנולוגיה ומודיעין, לירי מנגד, להרתעה ובעיקר להכלה. הרעיון או ההיגיון של מלחמת מנע ננטש לחלוטין, וכך, ברבות השנים, סיכונים צמחו לאיומים. צבא היבשה צומצם ונוון, יסודות התמרון נשכחו ונחלשו, וצבא היבשה מצא עצמו עסוק עד צוואר במשימות שיטור בשטחים הפלסטיניים ובהתמודדות עם טרור כמשימה עיקרית. הכשל בא לידי ביטוי במלחמת לבנון השנייה (2006) ושיאו במלחמת שבעה באוקטובר.⁷

היבט פוליטי נוסף הוא הפיכתו של המתפ"ש (תיאום פעולות הממשלה בשטחים) מאז תחילתו של תהליך אוסלו לגורם מרכזי בניהול חיי היום-יום של האוכלוסייה הפלסטינית מול הרשות הפלסטינית שקמה מכוח הסכמי אוסלו ובאמצעות מנגנוני תיאום ושיתוף פעולה. בשנת 2001 הועבר למתפ"ש גם מנגנון התיאום הביטחוני בין צה"ל לבין כוחות הביטחון הפלסטיניים (המבת"ש), שהוקם בעקבות הסכם "עזה ויריחו תחילה" (שלב א בהסכמי אוסלו) והיה כפוף לסגן הרמטכ"ל ולמפקדי פיקוד הדרום והמרכז. וכך למעשה הפך המתפ"ש לזרוע ישראלית מרכזית משפיעה ביותר מול הרש"פ.

המתפ"ש אמנם כפוף לשר הביטחון, אולם הוא חלק בלתי נפרד מהצבא. מפקדיו בכל הרמות הם אנשי צבא, הכשרתם נערכת בבסיס הדרכה צבאי וראש המתפ"ש (בדרגת אלוף) הוא גם חבר המטה הכללי. מהות קיומו של המתפ"ש היא הדיאלוג עם הרשות הפלסטינית, ותחומי אחריותו מחייבים קשר הדוק מאוד עם בכירי הרש"פ. קשרים מקצועיים תכופים וקרובים הופכים גם ליחסים אישיים, האחריות הופכת ברבות השנים למחויבות אשר משפיעה על התרבות הארגונית ועל הגיונות הפעולה. אלו באו לידי ביטוי בין היתר בצורך לגונן על הרשות הפלסטינית, להסביר ולתרץ כישלונות תפקודיים שלה, לנהוג בסלחנות לחריגות חמורות של בכיריה ולהתעלם ממעורבותם העמוקה בשחיתות שלטונית, שחלקה לפחות נבע מעצם הקשרים עם ישראל.

הרשות הפלסטינית נתפסה כהכרח קיומי שיש לפעול לחיזוקו ולתמיכה בו, גם במחיר התעלמות מכשליה או בהסברתם כצורך חיוני, כדי למנוע את קריסת התהליך המדיני.

אלו אינם עולים בקנה אחד עם הגיונות החשיבה והפעולה הצבאית, ובמקרים רבים אף משבשים אותם ומאלצים את הצבא לשקול שיקולים לא צבאיים ובעלי משמעות פוליטית, או לכל הפחות מצטיירים ונתפסים ככאלו בעיני חלק מהציבור וגם בעיני חלק ממשרתי הצבא.

נוסף על כך, פעולות השיטור של הצבא בשטחים הפלסטיניים ובמרחב איו"ש יוצרות מרחבי חיכוך עם מתיישבים ישראלים, בדגש על הקבוצות הקיצוניות יותר בהם, ומכאן קצרה מאוד הדרך להשתכשכות במרחב הפוליטי הקונטרוברסלי ביותר בחברה הישראלית.

המתח בין הדרג הצבאי לדרג המדיני גבר עם התפרצותה של אינתיפאדת הסכינים בשנת 2015, כששיאו בפרשת אלאור אזריה. הדרג הצבאי בהובלת הרמטכ"ל גדי איזנקוט ביקש להקפיד בהפרדה בין מבצעי הטרור לבין רוב האוכלוסייה הפלסטינית האזרחית. לפיכך, הוא נאלץ לעמוד מול לחץ של גורמים פוליטיים שדרשו פעולה נחושה ורחבה הרבה יותר, ובכלל זה גם נגד הרשות הפלסטינית, ולו בהענשתה או בהפעלת סנקציות נגדה. סוגיית אזריה הפכה במהרה, בין היתר בשל התנהלות ראש הממשלה נתניהו ואחרים מהדרג המדיני שנכנעו להלך הרוח של מה שנתפס בעיניהם "הבייס" הפוליטי, לוויכוח ערכי ופוליטי בין הדרג הצבאי לדרג המדיני⁸ והתדרדרה לכדי משבר אמון של ממש. הצבא, שהתעקש למצות את הדין עם אזריה, זוהה בעיני מי שראו באזריה קורבן, כשחקן פוליטי המייצג עמדות פוליטיות ופועל בשמן.

המציאות המשברית בזירה הפלסטינית לצד אתגרים שהתפתחו מול הזירה הצפונית והתפתחות תפיסת המערכה שבין המלחמות (מב"מ), וכן הערכות הצבא לתוכנית רב-שנתית (תר"ש) חדשה שהייתה אמורה לעצב את תהליכי בניין הכוח למול תרחישי ייחוס והתאמות מתחייבות באסטרטגיית צה"ל, הובילו להחלטתו של הרמטכ"ל איזנקוט לפרסם

את מסמך אסטרטגיית צה"ל בשנת 2015 ונוסח מעודכן שלה בשנת 2018. גם רמטכ"לים קודמים, כמו שאול מופז ובני גנץ, הובילו עבודות מטה לעדכון אסטרטגיית צה"ל, אלא שאלו לא הסתיימו במסמכי אסטרטגיית צה"ל כדוגמת אלו שפרסם הרמטכ"ל איזנקוט.

מאחר שלא ניתן לנסח את אסטרטגיית צה"ל ללא הקשר מדיני ומבלי להגדיר את האינטרסים החיוניים של מדינת ישראל (מלאכתו המתחייבת של הדרג המדיני), הציג איזנקוט את האינטרסים החיוניים ואת ההקשר המדיני להבנתו ולפרשנותו. עצם פרסום המסמך העמיד את הדרג המדיני במבוכה, מאחר שלמעשה הוא כפה עליו דיון או התייחסות לאתגרים הביטחוניים והאחרים הניצבים בפני ישראל.

אף שאין לחשווד ברמטכ"ל איזנקוט שפעל ממניעים פוליטיים, לתוצאה של פרסום מסמכי אסטרטגיית צה"ל היו השלכות פוליטיות והיה בהן כדי להצביע על חולשת הפיקוח האזרחי.⁹ והאחרון בחר שלא להפעיל את מרותו וסמכותו בהתערבות בתהליך גיבוש התוכנית ואישרה כלאחר יד כמעט.¹⁰

לתוצאה של פרסום מסמכי אסטרטגיית צה"ל היו השלכות פוליטיות והיה בהן כדי להצביע על חולשת הפיקוח האזרחי. והאחרון בחר שלא להפעיל את מרותו וסמכותו בהתערבות בתהליך גיבוש התוכנית ואישרה כלאחר יד כמעט.

האצת תהליך הפוליטיזציה של הצבא – מחאות שנת 2023

אחד מהביטויים הבולטים לתהליך הפוליטיזציה של הצבא התרחש במהלך שנת 2023, שהייתה שנת מחאות ציבוריות נרחבות נגד

הרפורמה/ההפיכה המשפטית בהובלת שר המשפטים יריב לוין. המחאות התרחבו ובשלב מסוים קבוצה גדולה של קציני מילואים מחיל האוויר, המודיעין, הסייבר ויחידות מיוחדות, איימו בהפסקת ההתנדבות למילואים (שם מכובס לסרבנות בעיני הדרג המדיני ומתנגדי המחאה). מחאת המילואימניקים שפעלו בשם דרגתם ותפקידם הצבאי ותחת האיום להפסיק את שירות המילואים שלהם, הכניסה את הנושא הפוליטי הבוער ביותר באותה תקופה אל המרחב הצבאי.

הדרג הצבאי היסס ושקל את דרכי התגובה ולבסוף בחר שלא לפעול נגד אותם אנשי מילואים. בבחירתו זו, וללא כל קשר לנימוקיו, סימן הצבא את עצמו כחלק ממחנה המתנגדים לרפורמה המשפטית.¹¹ בעיני תומכי המחאה, הפך הצבא למעין "שומר סף" של הדמוקרטיה הישראלית, תוך כדי חריגה מוחלטת מייעודו.

אף שהפיקוד הצבאי העליון הבין את המשמעות המסוכנת של התוצאה, הוא כשל בטיפול בבעיה. עקב כך, התעצם והתרחב משבר האמון בין הדרג המדיני לדרג הצבאי, כשהדרג המדיני מזהה את הצבא כלעומתי וכמי שפועל נגדו באמצעות תמיכה, ולו עקיפה, במחאה הציבורית נגד הממשלה.

חזקפת שבעה באוקטובר

במציאות של משבר אמון קשה ביניהם, מגיעים הדרגים המדיני והצבאי למתקפת שבעה באוקטובר, שהציפה באחת את עומק הכישלון הקונספטואלי שהיו שותפים לו שני הדרגים כאחד. את הסיבות לכישלון הקונספטואלי של הדרגים יש לחקור. אלא שבנוגע לכישלון הדרג הצבאי, לא יהיה מופרך להניח שלתפיסתו ולהעדפתו את ההכלה, ההסדרה והתהליך המדיני על פני מיטוט שלטון החמאס, או למצער, לשלילת יכולותיו הצבאיות במהלך צבאי עצים, הייתה השפעה גם על פירוש המציאות וכינון הקונספציה. המחויבות לתהליך המדיני ושעבוד האסטרטגיה והחשיבה הצבאית לעקרונות ההכלה וההרתעה,¹² שיבשו את החשיבה הצבאית וכנראה גם את ניתוח המודיעין ופירושו.

במהלך המלחמה ובצל משבר האמון המעמיק בין הדרגים, בלטו כמה התבטאויות של קציני צבא בכירים, שאך הוסיפו שמן למדורה והעידו על בלבול יוצרות בסדרי היחסים בין הדרגים ותקינותם. אחד מהביטויים הבולטים והצורמים לתהליך הפוליטיזציה שעבר הצבא היה נאמו המפורסם של מפקד אוגדה 98 דאז, תא"ל דן גולדפוס, נאום שנקרא מהכתב, ובו נקרא הדרג המדיני להיות ראוי לצבא.¹³ אמירה זו היא שיבוש מוחלט של יחסי דרג מדיני-דרג צבאי, והעדר תגובה נחרצת מצד הדרג המדיני הוא ביטוי לחולשת הפיקוח האזרחי.¹⁴

במהלך המלחמה ובצל משבר האמון המעמיק בין הדרגים, בלטו כמה התבטאויות של קציני צבא בכירים, שאך הוסיפו שמן למדורה והעידו על בלבול יוצרות בסדרי היחסים בין הדרגים ותקינותם.

אמירה זו של תא"ל גולדפוס היא חלק מרצף התבטאויות לעומתיות של הדרג הצבאי, שבאו לידי ביטוי בהצהרות דובר צה"ל ובדברי הרמטכ"לים הלוי, שהתנגד פומבית לכיבוש רצועת עזה והחלת ממשל צבאי כהעדפת הדרג המדיני, ומחליפו אייל זמיר, שבאחת משיבות הקבינט האחרונות אף הרעים בקולו בהתייחסותו לחלוקת הסיוע ההומניטרי בידי חיילי צה"ל כשאמר בהתרסה: "לא יקום ולא יהיה". אין המדובר כאן בענייני נימוסין לשמם ואפילו לא בכבוד שעל דרג מקצועי ממונה לרכוש לדרג מדיני נבחר שמינה אותו; מדובר בחריגה מוחלטת מעקרונות יחסי הדרגים וכפיפות מוחלטת של הדרג הצבאי לדרג המדיני, בהפרת עקרונות הדיאלוג הלא-שוויוני¹⁵ ובה בעת בחולשה מהותית של הפיקוח האזרחי, שהדרג המדיני בחר שלא לממש או להפעיל.

על אלו יש להוסיף את האופן שבו התנהל הדרג הצבאי מול הממשל האמריקאי, שהיה ביקורתי ועוין לממשלת ישראל ואף קרא לחברה הישראלית להחליף ממשלה נבחרת. מאחר שהממשל האמריקאי נתפס כעוין, הן בעיני הדרג המדיני והן בעיני תומכי הממשלה, הרי שהתנהלותו של הדרג הצבאי מול הממשל האמריקאי נתפסה כחתרנות תחת הדרג המדיני. התנהלות הצבא נעשתה בגיבוי מוחלט של שר הביטחון יואב גלנט, שנתפס גם הוא כלעומתי לראש הממשלה נתניהו.¹⁶ הצבא סומן כשחקן פוליטי שאינו מקבל את מרות הממשלה.

אחד מהביטויים האבסורדיים לתופעה היה בדרישתו של מזכיר המדינה האמריקאי אנתוני בלינקן להיפגש בארבע עיניים עם הרמטכ"ל הרצי הלוי, דרישה שלא הייתה באה לעולם לולא נרקמו יחסים קרובים מאוד בין הממשל האמריקאי לבין הפיקוד הבכיר של צה"ל. נתניהו דחה בנחישות את דרישתו של בלינקן, אך הצלקת כבר נחרטה ומשבר האמון בין הדרגים אך העמיק כשיחסי הדרגים זוהמו בפוליטיזציה, שאחריתה האצת התפטרות הרמטכ"ל.

סיכום

כשסגן הרמטכ"ל המכהן מחליף את מדי הצבא בחליפת המדינאי בשליחות הדרג המדיני, הצבא הופך למעורב בתהליך המדיני ומחויב לו. כשהדרג המדיני משתמש בדרג הצבאי כשותף פעיל למעשה המדיני לצורך ביסוס הלגיטימציה הציבורית לתהליך, נפרץ נתיב הפוליטיזציה. הנתיב התרחב ברבות השנים גם בשל השינוי שחל במאפייני החשיבה הצבאית, שהושפעה מהמעורבות העמוקה בתהליך המדיני, מה שהוביל למעבר של צה"ל מצבא הכרעה לצבא הכלה והרתעה המקדש את היגיון ההסדרה. התפתחות המתפ"ש כגורם מוביל ומשפיע בכל הנוגע לתיאום עם הרש"פ ולשיתוף פעולה איתה ועובדת היותו חלק בלתי נפרד מהמערכת הצבאית, החדירה בהכרח שיקולים מדיניים-פוליטיים לחשיבה הצבאית בכל הנוגע לזירה הפלסטינית. משימות השיטור של צה"ל בשטחים הפלסטיניים ותפקידו המרכזי בתהליך ההתנתקות

מסגרו את הצבא בעיני חלק מהציבור כשחקן משפיע בזירה הקונטרוברסלית ביותר בהווה הישראלית.

התפתחות המתפ"ש כגורם מוביל ומשפיע בכל הנוגע לתיאום עם הרש"פ ולשיתוף פעולה איתה ועובדת היותו חלק בלתי נפרד מהמערכת הצבאית, החדירה בהכרח שיקולים מדיניים-פוליטיים לחשיבה הצבאית בכל הנוגע לזירה הפלסטינית.

הדרג המדיני פטר את עצמו לאורך השנים ממעורבות ומהשפעה על תהליכי בניין הכוח ועיצוב אסטרטגיית צה"ל והרחיב את האוטונומיה לדרג הצבאי אל מעבר לאוטונומיה הפרופסיונלית הקשורה לאופן הפעלת הכוח הצבאי. במעשיו אלו, הוא החליש את הפיקוח האזרחי המהותי על הצבא. חולשת הפיקוח האזרחי באה לידי ביטוי גם באופן השגוי שבו בחר הצבא לטפל במחאת המילואימניקים במהלך שנת 2023 וכן בהתעלמות הדרג המדיני מהתבטאויות חריגות של קציני צבא בכירים,¹⁷ ובכללם הרמטכ"לים הלוי וזמיר במהלך מלחמת שבעה באוקטובר. כל אלו האיצו את תהליך הפוליטיזציה של הצבא, כשזה הופך לשחקן פעיל ומשפיע בזירה הפוליטית.

תהליכי הפוליטיזציה של הצבא העמיקו את משבר האמון בין הדרגים בכל הנוגע לאמון של הדרג המדיני בדרג הצבאי. מתקפת שבעה באוקטובר נצרבה בתודעה הציבורית ככישלון מודיעיני וצבאי מחפיר וטראומטי. מפקדי הצבא בדרגים הבכירים הכירו בכישלון, כאבו אותו וקיבלו על עצמם אחריות. הדרג המדיני התקשה להודות בכישלון וסירב לקבל על עצמו אחריות, להוציא אמירות חלולות ולא מחייבות. הודאת הדרג הצבאי בכישלון וקבלתו את האחריות פתחו בפני הדרג המדיני

נתיב מילוט נוח מהודאה בכישלון וקבלת אחריות, וחמור מכך – הדרג המדיני גם התנער מכל סוג של אחריות משותפת ומגיבוי הדרג הצבאי.

בחוסר האמון ובריסוק האחריות המשותפת, נעדרו שני תנאי היסוד ההכרחיים לניהול מרחב שיח פתוח בין הדרגים ולתהליך למידה משותף, שתכליתו בירור נוקב של ההקשר, ניסוח התכלית האסטרטגית והתוחלת המדינית הרצויה, והתאמת המעשה הצבאי למימושן של השתיים. מה שהיה אמור להיות מרחב שיח פתוח, הצטמצם למרחב שיח סגור, מוגבל ואפוף חשדנות הדדית, כשהיחסים בין הדרג המדיני הצבאי מתדרדרים אל משבר שאחריתו מסוכנת משידענו עד כה.

הערות

- 1 אליוט כהן, **הפיקוד העליון – אנשי צבא או מדינאים – מי ינהיג במלחמה?** (מטר, 2003).
- 2 קובי מיכאל, "כשל הלמידה במבחן ההתאמה בין מדינאות לצבאיות במאבק בטרור במזרח התיכון", **פוליטיקה - כתב עת למדע המדינה וליחסים בינלאומיים** 25 (2016): 99–136.
- 3 Douglas L. Bland, "A Unified Theory of Civil-Military Relations," *Armed Forces & Society* 26, 1 (1999): 7–25
- 4 קובי מיכאל, **בין צבאיות למדינאות בישראל** (המכון לדיפלומטיה ולשיתוף פעולה אזורי, אוניברסיטת תל אביב, 2008).
- 5 להרחבה בעניין שיקולי רבין בנושא ראו: מיכאל, 2008.
- 6 להרחבה בעניין תפיסת ההכלה שהייתה שורש גם בצבא, ראו: קובי מיכאל, לימור רכב ודודי קמחי, "הכלה במקום הכרעה: הפנמת גבולות המיליטריזם הפוליטי בישראל," **עדכן אסטרטגי** 24, 3 (2020): 14–27.
- 7 חנן שי, "מהרתעה להכרעה: מה השתבש בצה"ל?", **מידה**, 23 ביוני 2024 [קישור](#)
- 8 יגיל לוי, "האירוע המכונן של פרשת אלעזר אזורי", **קריאות ישראליות** 1 (2022): 53–60.
- 9 מאיר אלרן, גבי סיבוני וקובי מיכאל (עורכים), **אסטרטגיית צה"ל בראי הביטחון הלאומי** (המכון למחקרי ביטחון לאומי, אוניברסיטת תל אביב, 2016).
- 10 להרחבה ראו: קובי מיכאל, "אפילו", בתוך **תנופה ותורפה - קריאות חברתיות בדוקטרינה הצבאית של ישראל**, עריכה: עפרה בן-ישי, יגיל לוי ורינת משה (פרדס, 2024), 299–318.
- 11 לפירוט, ובכלל זה דוגמאות להתנהלות לעומתית והתבטאויות בעייתיות כלפי הדרג המדיני, ראו: קובי מיכאל וגבי סיבוני, "צה"ל והמחאה: צבא הגנה לישראל ולא 'מבא הגנה לדמוקרטיה'", **מבט על** 1176 (2023). 1–4.
- 12 שי, "מהרתעה להכרעה."
- 13 יניב קובוביץ', "הלוי נזף במפקד האוגדה שקרא למנהיגים 'להיות ראויים' לחיילים", **הארץ**, 15 במרץ 2024 [קישור](#)
- 14 להרחבה בנושא ולפירוט נרחב של דוגמאות להתנהלות לעומתית של הצבא והתבטאויות בעייתיות שלו כלפי הדרג המדיני, ראו: גבי סיבוני וקובי מיכאל, "האיוון שהופר: המדרון החלקלק של יחסי דרג מדיני-דרג צבאי", **פרסומי מכון ירושלים לאסטרטגיה וביטחון**, 11 בפברואר 2025.

- 15 כהן, **הפיקוד העליון**.
- 16 איתי אילנאי, "המבצעים הדרמטיים שבהם עדכנה ישראל את ארצות הברית – ואלה שלא", **ישראל היום**, 16 בינואר 2025 (חלק א'), 23 בינואר 2025 (חלק ב').
- 17 מיכאל וסיבוני, "צה"ל והמחאה".

שחיקת עקרונות צבא האזרחים והמשבר ביחסי הדרג הנבחר והדרג הצבאי

עפרה בן־ישי

רקע

כשנתיים לאחר פרוץ מלחמת שבעה באוקטובר, הגיעו יחסי הדרג הנבחר והדרג הצבאי בישראל לשפל חסר תקדים. הציפייה כי המשבר ישכך עם החלפת הרמטכ"ל הרצי הלוי באייל זמיר נכזבה במהרה.¹ אף שהרמטכ"ל החדש נתפס כאיש אמונו של הדרג הנבחר, ולמרות מערכה מוצלחת לכאורה באיראן, ממשיכים היחסים בין הדרגים להידרדר.² הקונפליקטים בין שני הדרגים נעים על מנעד רחב, החל ממחלוקות בנוגע למטרות המלחמה, דרך עימותים על דפוסי הפעולה הצבאיים, וכלה בסוגיות הנוגעות לניהולו הפנימי של הצבא ולשליטה בשרשרת הפיקוד.³ חיכוכים אלו מזינים גל של מאמרי דעה וכתבות, שמאשימים את הדרג הנבחר בניהול מערכה להחלשת הפיקוד הבכיר כחלק מניסיון להתנער מקבלת אחריות לאירועי שבעה באוקטובר.⁴ אולם התבוננות מדוקדקת במצב הנוכחי מלמדת כי לא המלחמה היא שחוללה את המשבר. היא רק שימשה טריגר שהציף והחריף מתחים קודמים ועמוקים.

מקורות המשבר – ההסברים הרווחים

חוקרי יחסי צבא-חברה בישראל ניסו להבין את הקשיים ביחסי הדרגים באמצעות מגוון הסברים תיאורטיים רווחים בעשורים האחרונים. ניתן לחלקם לשתי קטגוריות עיקריות. חלק מהחוקרים נטו לפרש את הקשיים לאור האופן שבו הצבא מאתגר את המרחב האזרחי־מדיני בישראל. לטענתם, מיליטריזציה גבוהה של קבלת ההחלטות, טשטוש הגבולות בין הדרגים ודחיקת השיקול האזרחי מנעו היווצרותו של שיח פורה בין הדרגים, שיח התואם נורמות דמוקרטיות, והכפיפו את מרחב הפעולה המדיני ללעומתיות ולאינסטרומנטליות צבאית.⁵ חוקרים אחרים גרסו כי המשבר נובע דווקא מ"כפיפות יתר" של הצבא לדרג הנבחר, שהפקיע מהצבא את האוטונומיה המקצועית החיונית למימוש אחריותו הציבורית. תהליך זה החמיר באחרונה, עד כדי פרגמנטציה של המוסד הצבאי.⁶

התבוננות מדוקדקת במצב הנוכחי מלמדת כי לא המלחמה היא שחוללה את המשבר. היא רק שימשה טריגר שהציף והחריף מתחים קודמים ועמוקים.

אבקש לטעון כאן כי פרשנויות אלו הן תסמינים של שחיקה עמוקה יותר בעקרונות "צבא האזרחים" ובקונצנזוס "הממלכתי" שעל בסיסו הוא התקיים. כל התערבות שמטרתה לשקם את יחסי הגומלין המעוררים בין הדרגים תהיה מחויבת אפוא לגעת בשינויים החברתיים, הפוליטיים והנורמטיביים היסודיים שהתחוללו במודל הצבא.

שחיקת עקרונות "צבא האזרחים"

"צבא האזרחים" מושתת על **קשר גורדי** בין הדרג הנבחר, הקבוצות החברתיות הנרתמות להקרבה והצבא. קשר זה התערער קשות בארבעת

העשורים האחרונים, והתרופף עוד יותר במהלך המלחמה והמאבק החברתי הפוליטי בשנה שקדמה לה. עד אז השקיעו הדרג הנבחר והדרג הצבאי מאמץ רב בהסוואת עומק המשבר מעין הציבור, במטרה לעכב התנגשות גלויה ביניהם, כזו שהייתה עלולה להביא את צבא האזרחים לסוף דרכו כישות ממלכתית.

רמזים מטרימים לכך עולים, למשל, בנאום הפרידה של האלוף דוד זיני מצה"ל, ששירותו הופסק במאי האחרון עקב קשר שניהל עם ראש הממשלה בנוגע למינויו לתפקיד ראש השב"כ, ללא עדכון הרמטכ"ל. בנאומו, בחר זיני להציג חזון אזרחות אלטרנטיבי, ודיבר "בשבחי המשיחיות". בחזון זה התריס האלוף כנגד החוזה הממלכתי הרפובליקני, החרות על דגל הברית בין צה"ל לבין הדרג הנבחר והקבוצות החזקות בישראל. זיני ביקש לנתב את קבלת ההחלטות בצבא בהתאם לערכיהן של קבוצות מסוימות, שהצבא משמש פלטפורמה למאבקן על הגמוניה פוליטית.⁷ נאום זה היה אפוא סימפטום לשסע עמוק המשפיע ישירות על מודל הצבא כ"צבא אזרחים", והוא מסביר מדוע הקונפליקטים בין שני הדרגים לא מוצאים מנוח.

דרג נבחר ודרג צבאי בצבא "הממלכתי"

צבא אזרחים מוגדר מכוח חובת הגיוס של אזרחי המדינה, כתנאי מהותי לרכישת אזרחות במדינת הלאום המודרנית.⁸ בשונה מכל מוסד מדינתי אחר, הצבא מגלם ריבונות אזרחית, הממומשת באמצעות נכונות ההקרבה בדם ובדמים של קבוצות בחברה ובתגמולן הפריבילגי.⁹ היגיון זה אפיין גם את מדינת ישראל מאז הקמתה,¹⁰ כאשר הצבא כונן בה כאבן הראשה בתבנית האזרחות הרפובליקנית, וזו עוצבה כטריאדה המקיימת שותפות הדוקה ובלתי ניתנת לפירוק בין שלושה מרכיבים: הדרג הנבחר, הצבא וקבוצות חברתיות חזקות. אידיאולוגיה ואינטרסים משותפים הבטיחו את קיום הטריאדה לאורך זמן ועיצבו הגמוניה מבוססת קונצנזוס – שכונה "ממלכתי" – אשר הצדיק את הפעלת האלימות המדינתית, הסדיר את הגיוס וההקרבה, הקצה תשואות

אזרחיות בגין הקרבה זו, וביסס את הנהגת הדרג הצבאי כשותפתו של הדרג הנבחר.

אמת המידה לעיצוב יחסי הגומלין בין שלושת השותפים הייתה הצלחתם לשמר את ה"ממלכתיות" האי־פוליטית לכאורה שזוהתה עם מימוש "הטוב הכללי" המשותף. כל אחד משותפי הטריאדה תפס עצמו כשותף להשגת הטוב "הממלכתי" וכפוף לדרישות מימוש חלקו בהשגתו. הדרג הנבחר הבטיח את מעמדו של הצבא, משאביו ויוקרתו, והסדיר את ההתגייסות וההקרבה עבורו. בתמורה, הצבא קיבל עליו את מרות הדרג המדיני ורתם את מעמדו ויוקרתו לתמיכה במדיניות הנבחרת. שותפות אינסטרומנטלית זו, שגבולותיה בין המדיני לצבאי טושטשו במכוון על ידי בן־גוריון,¹¹ הושתתה על שיתופו המלא של הצבא בתהליכי קבלת החלטות לאומיים.

**הכפיפות להלכה של הדרג הצבאי לדרג המדיני
וגילומה בפועל בשותפות הדוקה יצרו תבנית של "יד
רוחצת יד": הדרג המדיני העצים את מעמדו בזכות
מצג של שליטה במשימת הביטחון, בעוד הדרג הצבאי
זכה במעמד מונופוליסטי כשותפו הבכיר**

הכפיפות **להלכה** של הדרג הצבאי לדרג המדיני וגילומה **בפועל** בשותפות הדוקה יצרו תבנית של "יד רוחצת יד": הדרג המדיני העצים את מעמדו בזכות מצג של שליטה במשימת הביטחון,¹² בעוד הדרג הצבאי זכה במעמד מונופוליסטי כשותפו הבכיר. חילוקי דעות יושבו באמצעות חתירה לקונצנזוס¹³ שנועד לשמר את הטריאדה הממלכתית. הדבר חיזק גם את הקשר בין המדינה והצבא לבין קבוצות ההשפעה החזקות בחברה ובמשק, משום שהקרבה בין הדרגים שימשה ערובה

לכך שהצבא יופעל בהלימה עם האינטרסים והאידיאולוגיות של קבוצות אלה, בתמורה לתמיכתן בפרויקט הממלכתי.¹⁴

"הרמוניה ממלכתית" זו היו השלכות ניכרות על הסטגנציה ביכולת לאתגר את החשיבה הביטחונית והמדינית, כפי שהיטיבה להעיד מלחמת 1973. ועדת אגרנט שפכה אור על האופן שבו פעלה שותפות זו עד שנות ה-70 של המאה ה-20. בעדויות לפני הוועדה נחשף כי הציות הפורמלי של הדרג הצבאי לדרג הנבחר ניתן בתמורה להפיכת הצבא לשותף מלא להתלבטויות מדיניות, תוך כדי מאמץ של שני הדרגים לשמר את תועלות הסטטוס קוו.¹⁵

התהוות המשבר

זרמי עומק חברתיים ופוליטיים חברו זה לזה מאז אמצע שנות ה-70 במטרה לסדוק את עקרונות צבא האזרחים. במהלך שנמשך כארבעה עשורים כורסם הקונצנזוס הממלכתי,¹⁶ תוך שינוי דפוסי ההתמודדות עם קונפליקטים בין הדרג הנבחר לדרג הצבאי. תהליך זה לא התרחש בן לילה, וניתן לזהות בו כמה שלבים מובחנים שלאורכם הלך והעמיק המשבר:

שלב א – פריחת השותפות הממלכתית והמרתה ברעיון ההפרדה בין הדרגים

השלב הראשון החל בעקבות מלחמת 1973, כאשר הדרג הצבאי חש כי הופקר על ידי הדרג הנבחר בנשיאת האשמה במלחמה.¹⁷ המחלוקת הפוליטית בעקבות המלחמה, שהובילה למהפך הפוליטי ב-1977, החליפה את ההגמוניה הממלכתית בהיערכות חדשה המבוססת על פיצול עמדות הכוח בין הזירה הפוליטית, שהשתנה הרכבה, לבין הזירה הסוציאקונומית, שבה נותרו עמדות הכוח בידי הקבוצות הוותיקות.¹⁸ היעדר מסורת של שותפות ושל דמויות פיקודיות בכירות המזוהות עם הימין הפוליטי, והעתקת המוכוונות של הקבוצות הוותיקות לתהליכי

ליברליזציה, גלובליזציה וקפיטליזם מוכוון שוק,¹⁹ הכבידו מאוד על ההידברות בין הדרגים. בעיני הקבוצות החזקות, הצבא נועד לקדם אקלים מדיני נוח, התואם את האינטרסים החדשים של בעלי ההון ומעמד הביניים. האחיזה בשטחים וחיזוק השליטה הצבאית בהם נתפסו כמזיקים.²⁰

ההסדרה החדשה המירה את רעיון השותפות בין שני הדרגים ברעיון הכפיפות המוחלטת והפורמליסטית של הצבא לדרג המדיני. לראשונה הודגשה הפרדה ברורה בין המעשה הצבאי והמעשה המדיני, לרבות בסוגיית האחריות לתוצאות. בניגוד לטענה הקלאסית שההפרדה משרתת את יכולת הדרג המדיני להפעיל את הצבא כראות עיניו,²¹ כבר במלחמת לבנון הראשונה ביקשו הקצינים לצמצם יכולת זו והדגישו את חובת הצבא לסמן לדרג הנבחר את מגבלות השימוש בכוח ואת מוגבלותו של הניצחון הצבאי בקידום ההישג המדיני.²² שינוי זה בא לידי ביטוי בעמדתו הפומבית של הרמטכ"ל דן שומרון במהלך האינתיפאדה הראשונה, כאשר הכריז כי אין לסכסוך פתרון צבאי.²³

הדגשת ההפרדה והכפיפות ההיררכית המוחלטת שיקפה מאמץ צבאי להתמודד עם קריסת הטריאדה ה"ממלכתית". הצבא ביקש להצטייר בפני הקבוצות הוותיקות כמי שמשמר את השותפות עימן, אינו מכשיל את תהליך השלום ואף אינו משבש את השגשוג הכלכלי בשנות אוסלו. תורת העימות המוגבל שהתפתחה בצה"ל בשנים אלה ראתה את הכרעת הסכסוך כתפקידו של הדרג הנבחר. לימים נטען כי תורה זו מלכתחילה נועדה להסדיר את המתח בין הדרג הנבחר לבין הדרג הצבאי.²⁴ דרישת הצבא לפתרונות מדיניים נתפסה בקרב הימין כמוטה פוליטית, מה שאף הוביל להתערבות ישירה של פוליטיקאים ברמה הטקטית,²⁵ באופן שפרץ את גבולות האוטונומיה הצבאית המקצועית והטיל דופי בשיקול הדעת של המפקדים בשטח.

אם ציפה הצבא להכרת תודה מהקבוצות הוותיקות, הרי שנחל אכזבה. קבוצות אלה התרחקו מסדר היום הניצי של הדרג הנבחר, והעמיקו את

דרישתן לתיעול ההקרבה הצבאית לסוגי שירות שעלו בקנה אחד עם תפיסות השוק ועם ערכיהן הניאו ליברליים.²⁶

שנות אוסלו האיצו את אובדן הקונצנזוס הממלכתי וגרמו לכך שהמעשה הצבאי הפך כר לניהול ההתנגחות הפוליטית.²⁷ הדבר ניכר היטב בינואר 1996, בנאום הרמטכ"ל אמנון ליפקין־שחק לזכר ראש הממשלה הנרצח יצחק רבין. בה בעת, התחזקו קולות של קצינים בכירים שביקשו להצביע על נזקיו של הריסון הצבאי וקראו למהלכים יזומים להשבת הצבא לעמדת מנהיגות לאומית. אירועי "ענבי זעם" באפריל 1996 הדגימו כיצד רעיון ההפרדה בין הדרגים חסם ערוצי שיח הכרחיים ביניהם. חיזוק נוסף לכך ניתן במרץ 1999 מאת הרמטכ"ל שאול מופז, שסימן את מחאת ארגון "ארבע אימהות" ואת תמיכתן של הקבוצות הוותיקות בהחלטת ראש הממשלה אהוד ברק על הנסיגה החד־צדדית מלבנון בשנת אלפיים, כסטירת לחי לצבא מצד שותפיו המסורתיים.²⁸ היה זה הרקע למסקנתם של הרמטכ"לים מופז ומשה יעלון שההפרדה בין הדרגים החלישה את הצבא. בסופו של דבר, רעיון ההפרדה לא שיקם את ההידברות הלוקייה בין הדרג הנבחר והקבוצות המבוססות, לא שיפר את יחסי הצבא עם קבוצות אלה, ואף מינף פגיעה חריגה של הדרג הנבחר באוטונומיה הצבאית.²⁹ יתרה מזאת, ההפרדה הקשתה על גיבוש אסטרטגיה לאומית לניהול הסכסוך.³⁰

שלב ב – מהפרדה, ריסון וכפיפות ל"דיאלוג בין־מדרגי"

משנת אלפיים ואילך, קודם היגיון חדש ביחסי הדרג הצבאי עם הדרג הנבחר. היגיון זה ביקש להמיר את ההפרדה, הריסון הצבאי והכפיפות הפורמלית, במערכת יחסים חדשה שראשי הצבא כינו "דיאלוג בין־מדרגי". הדיאלוג שאף לטשטש את הכפיפות ההיררכית הנוקשה בין שני הדרגים ולהמירה בהדגשת התלות של הדרג הנבחר בפרשנות הצבאית. כך הפך הפיקוד הצבאי הבכיר לדרג החושב, המתכנן והמבצע – "סמכות אפיסטמית", שפירשה את המציאות, קבעה את האונטולוגיה הביטחונית ובחרה את דרכי המענה לאיום.³¹

באמצעות רעיון הדיאלוג הבין־מדרגי ביקש הצבא להקהות את ההבחנה בין ההישג הצבאי להישג המדיני, לכוון עצמו מחדש בתודעת הציבור כשותף לעיצוב היעדים הלאומיים, ולעגן את חובת הדרג הנבחר לקיים עימו שיח שיתופי.

באמצעות רעיון הדיאלוג הבין־מדרגי ביקש הצבא להקהות את ההבחנה בין ההישג הצבאי להישג המדיני, לכוון עצמו מחדש בתודעת הציבור כשותף לעיצוב היעדים הלאומיים, ולעגן את חובת הדרג הנבחר לקיים עימו שיח שיתופי. שאיפות אלה באו לידי ביטוי בתביעה לשנות את מעמד הצבא מ"קבלן ביצוע" ל"ארכיטקט אסטרטגי",³² באמצעות מתן עדיפות לשיקולים צבאיים "טהורים" על פני שיקולים מדיניים. כך לדוגמה, בנייתוח אירועי קבר יוסף באוקטובר אלפיים, נטען כי העדפת השיקול המדיני על פני השיקול הצבאי היא שהביאה לתוצאה הקשה. בדומה לכך, כאשר הדרג הנבחר נמנע מלשתף את הפיקוד הבכיר בגיבוש תוכנית ההתנתקות, הפיקוד הבכיר התנגד לה וכינה אותה "אוטופיה מדינית", תוך כדי שהוא חולק על זכותו של הדרג הנבחר ליזום תוכנית כזו ללא התייעצות עימו.³³

אחד המרכיבים המרכזיים של תפיסת הדיאלוג הבין־מדרגי היה הידברות ישירה בין הפיקוד הצבאי לבין הקבוצות החברתיות, במנותק מהשיח של הדרג הנבחר עם קבוצות אלו וללא תיווכו. מרכיב זה הגיע לשיא בתפיסתו של הרמטכ"ל יעלון, שכן לראייתו, חולשת הדרג הנבחר הצדיקה הידברות ישירה של הצבא עם הציבור, שכן בלעדיה יתקשה הצבא לנהל את המערכה על קיום המדינה.³⁴

השפעותיה הבעייתיות של התפיסה על היחסים בין הדרגים נדונו בהרחבה בוועדת וינוגרד, לאחר מלחמת לבנון השנייה. העדויות חשפו כיצד מאמצים שעשה הדרג הנבחר לבנות לעצמו גופי ייעוץ או לחזק

את מעמד המטה לביטחון לאומי נתקלו בהתנגדות עזה מצד הצבא.³⁵ שרת החוץ דאז ציפי לבני העידה לפני הוועדה כי התפיסה הביאה ל"היפוך יוצרות מוחלט" – לא זו בלבד שהצבא התקשה לספק בסיס להישג מדיני, אלא שהוא אף תבע מהדרג הנבחר להביא הישגים מדיניים כדי לאפשר את מרחב הפעולה הצבאי.³⁶

שלב ג – מ"דיאלוג בין־מדרגי" להסלמה

קריאת התיגר של הדיאלוג הבין־מדרגי על עקרון הכפיפות לדרג המדיני³⁷ איימה למוטט סופית את שיירי הברית הממלכתית. התרסתו של יעלון כלפי יוזמת ההתנתקות נתפסה על ידי הדרג הנבחר כפריקת עול וכחתירה צבאית תחת אושיות יסוד דמוקרטיות.³⁸ אי־הארכת כהונתו סימנה את תגובת הדרג הנבחר לתפיסת הדיאלוג הבין־מדרגי. מהלך ההתנתקות, אף שנתקל בביקורת נוקבת מימין, זכה לאתרוג מצד הקבוצות הוותיקות.³⁹ תמיכתן הקלה על ראש הממשלה דאז אריאל שרון לסיים את כהונת יעלון וסימנה לפיקוד הצבאי את גבולות סובלנותו של הדרג הנבחר. אולם חשוב מכך, ההתנתקות סימנה עבור הימין הפוליטי את חשיבות הצורך בבניית עתודה שתתפוס עמדות כוח, לרבות בצבא, כדי להבטיח שפעולת הצבא תוכפף לאידיאולוגיה ולא־ינטרסים של השינוי שהתחולל בעקבות אובדן ההגמוניה הממלכתית.⁴⁰

האפיזודה הקצרה והעגומה של כהונת הרמטכ"ל דן חלוץ, שבה נערך ניסיון לרסן את הדיאלוג הבין־מדרגי,⁴¹ לא הועילה לשיקום היחסים. האקורדים הצורמים שלצלילים הסתיימה כהונתו חיזקו את תחושת הצבא כי קבלת מרות הדרג הנבחר לא מנעה את הטלת כלל האחריות לכשלי מלחמת לבנון השנייה על כתפיו. תפיסת הדיאלוג הבין־מדרגי המשיכה אפוא לאפיין את עמדת הצבא עד 2023. הדבר התבטא במהלכים, כמו גיבוש עמדה צבאית לעומתית לזו של הדרג המדיני בעניינים אסטרטגיים ותקשורה הישיר לציבור, החל מהתנגדות הרמטכ"ל גבי אשכנזי לתקיפה באיראן,⁴² עבור בפרסום אסטרטגיית

צה"ל 2025 בידי הרמטכ"ל גדי איזנקוט ב־2015 ו־2018,⁴³ וכלה בפרשת אלאור אזריה.⁴⁴ היחסים נצבעו בלעומתיות שהחריפה את השבר בקונצנזוס הממלכתי. עם זאת, ניכרו מאמצי ריסון, כפי שמעידה היענות איזנקוט לבקשת החנינה של אזריה.⁴⁵

הידרדרות לעימות גלוי ואובדן האינטרס לרסן אותו קשורים בהתהוותם של שלושה תהליכים מרכזיים שאתגרו בשנים האחרונות את עקרונות צבא האזרחים בו זמנית: (1) הפנמת התפיסה מימין בנוגע לחשיבות ביסוסו של המגזר בשורות הפיקוד הלוחם; (2) פיצול צבא האזרחים ל"צבא הייטק" המאויש על ידי הקבוצות הוותיקות, ולצבא הלחימה ביבשה והשיטור בשטחים, המאויש על ידי בני המגזר הדתי־לאומי וקבוצות פריפריה;⁴⁶ ו־(3) שימוש אסטרטגי בקיטוב הפוליטי־חברתי כפלטפורמה לגיוס תמיכה פוליטית ולצבירת הון פוליטי.⁴⁷ התלכדות התהליכים הללו החריפה את העימות המדיני־צבאי, משום שלראשונה, ובפומבי, הדרג הנבחר לא חתר עוד לשימור הקונצנזוס "הממלכתי", אלא ביקש להציב לו חלופה.

הצבא ביקש להקהות את המחלוקת בינו לבין הקבוצות הוותיקות, באמצעות צמצום חיכוך עם הפלסטינים והפנייתן ליעדי שירות אטרקטיביים. ובה בעת, שאף הצבא לכוון ברית עם המגזר הדתי־לאומי, שכוחו הפוליטי התעצם.

הבידול המעמיק בין צבא ההייטק לצבא הלחימה ביבשה היה אמצעי מרכזי שנקט הצבא במאמציו לשמר את צבא האזרחים. הצבא ביקש להקהות את המחלוקת בינו לבין הקבוצות הוותיקות, באמצעות צמצום חיכוך עם הפלסטינים והפנייתן ליעדי שירות אטרקטיביים. ובה בעת, שאף הצבא לכוון ברית עם המגזר הדתי־לאומי, שכוחו הפוליטי התעצם. מגזר זה זיהה את עמדות הפיקוד הצבאי ביבשה כמנוף

להתבססות פוליטית.⁴⁸ ככזה היה המגזר הדתי-לאומי בעל פוטנציאל להציע שותפות חליפית לשיקום הטריאדה "הממלכתית", שכן הזדהה עם הזיקה ההדוקה בין הקרבה צבאית להקניית האזרחות, ואף ביקש להעמיק את הממלכתיות באמצעות עיגונה בהקשרים ניאולאומיים ואתנודתיים.⁴⁹ במהלכים אלה אף היה תמון פוטנציאל לבסס מחדש עמדה צבאית מרכזית, לדיאלוג נוח יותר עם הדרג הנבחר.⁵⁰

הניסיון למצות פוטנציאל זה בא לידי ביטוי בתפיסת ההפעלה לניצחון ובתוכנית הרב-שנתית "תנופה" שגיבש הרמטכ"ל אביב כוכבי. באמצעות רעיון "הקטלניות" שעמד בבסיס התפיסה, יצר הצבא מרחב תמרון גמיש להידברות, הן עם הדרג הנבחר והן עם קבוצות חברתיות המתנגדות לו. הקטלניות הוציעה משמעויות שהיו מקובלות באותה המידה על כל אחד מהצדדים הניציים. בשעה שהדרג הנבחר היה יכול להתהדר בהכרעה הקטלנית שהציע הצבא, כדי להיענות ללחצים פוליטיים ניציים שקראו להכבדת היד בשטחים, ההיבטים הטכנולוגיים שהיו גלומים בקטלניות דיברו לליבן של הקבוצות שביקשו להימנע מחיכוך גבוה בשטחים. באמצעות תפיסת הקטלניות היה יכול הצבא להציע לדרג הנבחר הבטחה לפעולה צבאית שתיראה נחושה בעיני הימין תוך כדי הימנעות מכניסה לעימות צבאי רחב וצמצום מחיריו. תפיסת הקטלניות הייתה יכולה אפוא לשכך את המשבר, משום שהציעה מענה חלקי לכל הצדדים בו. בעקבות מלחמת שבעה באוקטובר, זכה מכנה משותף זה לשם "הקונספציה", כינוי המשקף כיצד הפיכת "צבא האזרחים" לפלטפורמה לניהול הקונפליקטים האידיאולוגיים והחברתיים המעמיקים בישראל השפיעה על תפיסתו המבצעית של צה"ל.

שלב ד – "הקיטוב" כמעצב חליפי "לקונצנזוס הממלכתי"

ככל שהעמיקה התלות בין יציבות הקואליציה השלטונית לבין איתנות הברית בין הדרג הנבחר לבין הקבוצות האתנודתיות-לאומיות, גדל תאבונן של אלו לתשואה פוליטית, אזרחית וצבאית, ברוח חזון והאינטרסים שלהן. שרידות הקואליציה נעשתה תלויה יותר

יותר בהיענות לתביעותיהן של קבוצות אלו בנוגע לדפוסי פעולה צבאיים שישרתו את תפיסתם האידיאולוגית ביחס להכרעת האויב, לקדושת הטריטוריה ולחיזוק הזהות האתנו־דתית, בתמורה להתגייסותם ולהקרבתם. תהליך זה בא לידי ביטוי בתביעה חוץ־צבאית ופנים־צבאית להתאים את דפוסי הארגון והפעולה של הצבא לקו האתנו־לאומי־דתי.⁵¹ ואולם, לא רק שלמות הקואליציה הותנתה בהיענות לתביעות מגזריות. בואכה 2023, החל הדרג הנבחר לזהות את השימוש בקיטוב הפוליטי־חברתי בין קבוצות אלה לקבוצות הוותיקות כאמצעי מרכזי לחיזוק הקואליציה.⁵² בתנאים אלה, פוטנציאל הפשרה שהיה גלום בתפיסת ההפעלה לניצחון הלך ונשחק.

בשעה שהטריאדה של צבא האזרחים חרטה על דגלה את הרטוריקה של אחדות השורות (על אף מחיריה האסטרטגיים והחברתיים הלא מבוטלים),⁵³ אימץ הדרג הפוליטי ערב 2023 רטוריקה המנרמלת קיטוב, והוא אף נקט מהלכים שלטוניים שחידדו את ההבדלים בין "אנחנו" ו"הם". מהלכים אלו הביאו את עקרונות צבא האזרחים לסף קריסה. השתייכותם ל"אנחנו" או ל"הם" של חלקים משדרת הפיקוד הצבאית הבכירה, או אלה מקרבה שהשתלבו בפוליטיקה, הייתה אחד האמצעים המרכזיים לקיטוב. הדרג הנבחר עשה שימוש אינסטרומנטלי בהיוועצות הביטחונית עם הדרג הצבאי או בביקורת כלפיו כדי להצדיק קיטוב זה.

הספרות המחקרית העוסקת באתגור הדמוקרטיה בשנות האלפיים בידי הלכי שלטון פופוליסטיים וסמכותניים, לרבות בישראל, זקוקה עדיין לביסוס תיאורטי ואמפירי יסודי יותר.⁵⁴ אולם לא ניתן להתעלם מהשימוש בקיטוב הפוליטי־חברתי כאמצעי מרכזי באתגור זה.⁵⁵ יתרה מכך, על פי הספרות, רטוריקת הקיטוב מעניקה הצדקה אידיאולוגית להתערבות במעשה הצבאי על רקע מה שמוגדר "שיבוש דמוקרטי" – אי־עמידה של הדרג המקצועי ביעדים שהציב עבורו הדרג הנבחר. אובדן האמון בדרג הצבאי משמש נימוק לצורך בהשתלטות על מוקדי הכוח הצבאיים וביעור מגמות פרוגרסיביות מתוכם. מינוי קצינים המזוהים עם האידיאולוגיה השלטונית והתערבות בניהול עניינים מקצועיים

פנים־צבאיים הם אמצעים שתכליתם אינה החלשת הצבא,⁵⁶ אלא בראש ובראשונה העמקת הקיטוב.⁵⁷ אם בתגובה לכך נגרר הדרג המקצועי לעמדה שלפיה מוטלת עליו השמירה על נורמות דמוקרטיות, נוצר מאבק טעון בין הדרגים המאופייין בדינמיקה פתולוגית של "דיכוי-תגובה".⁵⁸

השימוש בקיטוב במהלך ניסיון הרפורמה המשפטית ב־2023, והאיום הנגדי להפסיק את ההתנדבות לצה"ל בשם השמירה על הדמוקרטיה, הדגימו היטב כיצד הפך הקיטוב חלופה לקונצנזוס הממלכתי. הקיטוב סדק את קיומו של "טוב כללי" משותף, ובכך חיסל את עקרונות צבא האזרחים והוביל למשבר אמון קשה לאיחוי בין הדרגים. ערב המלחמה, ולעתים אף במהלכה, ניצבו שותפי צבא האזרחים כיריבים והפיקוד הצבאי הבכיר הועמד ב"משפט שלמה" בין שתי הקבוצות המזינות את שני צבאותיו. הצדדים תלו בקיטוב את כשלי המלחמה, אולם כל אחד מהם ראה באחר את האחראי לכך שגולם הקיטוב קם על יוצרו וביטחון ישראל הופקר. במהלך המשבר הכבד והממושך שהמדינה נקלעה אליו מאז, **התהוותה רטוריקת הקיטוב כמעצבת הדומיננטית של יחסי הדרגים.**

השימוש בקיטוב במהלך ניסיון הרפורמה המשפטית ב־2023, והאיום הנגדי להפסיק את ההתנדבות לצה"ל בשם השמירה על הדמוקרטיה, הדגימו היטב כיצד הפך הקיטוב חלופה לקונצנזוס הממלכתי.

כאשר הקיטוב משמש מנגנון פוליטי מרכזי להישרדות השלטון או כלי מרכזי בניסיונות להחליפו, המשבר ביחסי הגומלין בין שני הדרגים קשה לגישור. רטוריקת הקיטוב מתודלקת במרחב הציבורי והתקשורתי באמצעות הכפשת המקצועיות ושיקול הדעת של שני הדרגים, הפקעת

האוטונומיה הצבאית, פוליטיזציה של הליכי המינוי, וזלזול בהסדרה הנורמטיבית והחוקית של הפעולה הצבאית, המואשמת בפרוגרסיביות יתר.⁵⁹ הדרג הנבחר חותר ל"הבעתה",⁶⁰ היינו לזריעת בעתה המיועדת למנוע מהדרג הביצועי למצות את סמכותו המקצועית ולכרסם בסמכות האחודה של שדרת הפיקוד. ההבעתה מכוננת מעגל קסמים: התערבות פוליטית בשורות הצבא מובילה לתגובה מצד הפיקוד הבכיר, אשר בתורה מצדיקה התערבות פוליטית נוספת. עדויות לכך ניתן למצוא בשרשרת העימותים בין הרמטכ"לים הלוי וזמיר לבין חברי הקבינט הביטחוני במהלך מלחמת שבעה באוקטובר ובהדלפתם המכוונת לציבור.⁶¹

כאילו אין די בכך, הקיטוב אף מחלחל לשורות הצבא. התהליך מוביל, מחד גיסא, לאימוץ דפוסי ריצוי מוטי שיקולים פוליטיים ואידיאולוגיים בקרב חלק ממפקדי הצבא.⁶² מאידך גיסא, חלק אחר מפתח זהות מקצועית כשומר סף של הדמוקרטיה, כפי שניכר למשל בנאום התוכחה של מפקד אוגדה 98 תא"ל דן גולדפוס במהלך המלחמה.⁶³ חלחול הקיטוב לשורות הפיקוד הצבאי מחליש עוד יותר את סמכותו המקצועית של הצבא, ומתבטא למשל בנטייתם של קצינים בכירים, בסדיר ובמילואים, לאתגר את סמכות הרמטכ"ל במהלך המשבר.⁶⁴

מה הלאה?

טענת המאמר הנוכחי – כי מקור השבר ביחסי הדרג הנבחר והדרג הצבאי נעוץ בתהליכי עומק פוליטיים וחברתיים בני ארבעה עשורים, שבמהלכם הומר הקונצנזוס "הממלכתי" בקיטוב – אינה נושאת בשורה בעניין שיקום יחסים אלה, והיא מרעידה את אמות הסיפים של המוסד הצבאי, אולי האחרון במדינה המתיימר לסמל אחדות לאומית.⁶⁵ בנקודת זמן זו, הקיטוב הפך לכוח הרסני שאינו מאפשר ליחסים המעוותים בין שני הדרגים לתקון. נראה כי, מבחירה או מכורח, שני הדרגים נתונים במעגל איווולת המלבה את המשבר. מצב זה עשוי להתפתח לכמה כיוונים אפשריים, שכבר ניתן לזהות סימנים מוקדמים להתהוותם.

כיוון ראשון: צבא מגזרי מזוהה פוליטית

ככל שילך ויעמיק הניכור בין הקבוצות הוותיקות לשלטון, עלולות קבוצות אלה לנטוש, אקטיבית או פסיבית, את השירות הצבאי. בעקבות זאת, לא רק שנתחים עצומים מהיכולת המבצעית ייגרעו, לפחות לזמן מה, אלא ששדרת הפיקוד הבכירה תיבנה על בסיס קבוצות האוחזות באידיאולוגיה מגזרית, דתית ולאומית מוקצנת, שיראו עצמן משרתות דרג נבחר התלוי בהן להבטחת שרידותו השלטונית. לתהליך זה השלכות מרחיקות לכת על התמיכה הציבורית בפעולה הצבאית, על מודל הצבא ועל תפיסת האזרחות בישראל.

כיוון שני: הסלמת ההתנגדות הצבאית לדרג הנבחר

היסטוריית היחסים בין הדרגים בישראל מלמדת שהסבירות לתרחיש זה נמוכה. אולם כאשר עוצמת ההתערבות של הדרג הנבחר בעניינים צבאיים וחילוקי הדעות בין שני הדרגים יגרמו לראשי הצבא לחוש פגיעה ממשית באחריותם לספק ביטחון ובמחויבותם לשלטון החוק ולנורמות הבין-לאומיות, עשוי המטה הכללי להפגין התנגדות חריפה יותר. התנגדות זו עשויה להתבטא בזעיר אנפין באי-ציות נקודתי, או להתרחב לצורות אקטיביות ופומביות יותר, עד כדי הפרה של הסדר הדמוקרטי. היכולת לשמר צבא אזרחים בתנאים אלה אינה דורשת להכביר מילים וכרוכה בתרחישי קיצון.

כיוון שלישי: התעשתות

אפשר גם ששני הדרגים יתעשתו ויתגייסו לבלימת המשבר. תפיסת האיום הקיומי החזקה המלווה את ישראל מאז הקמתה, שאף התעצמה במלחמת שבעה באוקטובר,⁶⁶ פעלה במשך שנים לריסון השסע הפנימי, כפי שמיטיבה לשקף ההתגייסות הלאומית במלחמה. התעצמות האיום עשויה להיות מלווה בהיערכות פוליטית שתביא להכרה במחירי הקיטוב ובמאמץ משותף למתנו. עם זאת, קשה להניח כי בעתיד הנראה לעין יהיה ניתן להשיב את עטרת "הממלכתיות" שעליה

התבסס צבא האזרחים במקורו, ליושנה. לכן נדרשת כבר עתה מחשבה עמוקה יותר על דפוסי הסדרת היחסים בין הדרגים במציאות פוליטית מקוטבת ומשוסעת, ואף ביסוסם בעתיד על הסכמה "מכילה דיה",⁶⁷ כחליף לקונצנזוס שנשחק בין שותפי "צבא האזרחים": המדינה, הצבא והקבוצות החברתיות.

הערות

- 1 עידית שפרן־גיתלמן, ואבישי בן ששון־גורדיס, "ישראל כץ, שר שפנוי להטריל את הצבא בזמן מלחמה, יכול לסיים אותה", **הארץ**, 26 במאי 2025 [קישור](#)
- 2 עמוס הראל, "את העסקה שעליה יוסכם השבוע אפשר היה לקבל כבר במרץ, בתנאים דומים", **הארץ**, 6 ביולי 2025 [קישור](#)
- 3 יוסי יהושוע, "הרמטכ"ל מנסה לתמרן בין הדרג המדיני לעם", *Ynet*, 21 במאי 2025 [קישור](#)
- 4 דניאל פרידמן, "האם הממשלה חותרת תחת הצבא? המאבק הפנימי שמסכן את ניהול המלחמה", **מעריב**, 4 במאי 2025; עמי רוחקס־דומבה, "התפטרות הרמטכ"ל: הזדמנות לממשלה לחמוק מחקירה", *ISRAEL DEFENSE*, 21 בינואר 2025
- 5 יגיל לוי, **מי שולט על הצבא? בין פיקוח על הצבא לשליטה בצבאיות** (מאגנס, 2010); יגיל לוי, "רציונליות אינסטרומנטלית בשירות החשיבה הצבאית", בתוך **תנופה ותורפה - קריאות חברתיות בדוקטרינה הצבאית של ישראל**, עריכה: עפרה בן־ישי, יגיל לוי ורינת משה (פרדס, 2024), 45–69; קובי מיכאל, "כשהגנרלים לובשים חליפות: נתיבי הפוליטיזציה של צה"ל וחולשת הפיקוח האזרחי - מתהליך אוסלו למלחמת שבעה באוקטובר", אתר המכון לחקר יחסי חברה־צבא, 2025; קובי מיכאל, "אפילוג", בתוך **תנופה ותורפה - קריאות חברתיות בדוקטרינה הצבאית של ישראל**, עריכה: עפרה בן־ישי, יגיל לוי ורינת משה (פרדס, 2024), 299–318; קובי מיכאל ושמואל אבן, "עקרונות השיח בין הדרג המדיני לדרג הצבאי בישראל - בעקבות מסמך אסטרטגיית צה"ל", **צבא ואסטרטגיה**, 8, 1 (2016): 16–33; גבי סיבוני וקובי מיכאל, "האיזון שהופר: המדרון החלקלק של יחסי דרג מדיני־דרג צבאי", **פרסומי מכון ירושלים לאסטרטגיה וביטחון**, 11 בפברואר 2025.
- 6 סטיוארט כהן, "לקראת כפיפות יתר של צה"ל? שינוי מערכות היחסים בין הדרג האזרחי לצבא בישראל", **מערכות** 403–404 (2005): 8–21; עמיחי כהן־וסטיוארט כהן, "תמורות בתדמיתו החברתית של צה"ל: מ'כפיפות יתר' ל'פרגמנטציה'", אתר המכון לחקר יחסי חברה־צבא, 2025.
- 7 דני סטטמן, **ממלכתיות, 'הדתה' ודתיים בצה"ל**, מחקר מדיניות 139 (המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2019).
- 8 James Burk, "Military Mobilization in Modern Western Societies," in *Handbooks of Sociology and Social Research*, ed. Giuseppe Caforio (Springer, 2006), 111–128; Morris Janowitz, "Military Institutions and Citizenship in Western Societies," *Armed Forces & Society* 2, 2 (1976): 185–204

- Ronald R Krebs, "The Citizen-Soldier Tradition in the United States: Has Its Demise Been Greatly Exaggerated?", *Armed Forces & Society* 36,1 (2009): 153–174; Charles Tilly, "War Making and State Making as Organized Crime," in *Bringing the state back in*, ed. Peter V. Evans, Dietrich Rueschemeyer and Theda Skocpol (Cambridge University Press, 1985), 169–191
- 9 יגיל לוי, (2021) מהו צבא אזרחים? **חברה, צבא וביטחון לאומי** 1, 9–31 ; Guy Ben-Porat, & Brian .S. Turner, (2011) Introduction: Contemporary Dilemmas of Israeli Citizenship. In: Guy Ben-Porat and Bryan S. Turner (Eds.), *The Contradictions of Israeli Citizenship: Land Religion and State* (pp. 1–22). Routledge
- 10 Yoram Peri, "The Political–Military Complex: The IDF's Influence Over Policy Towards the Palestinians Since 1987", *Israel Affairs* 11, 2 (2005): 344–324
- 11 יורם פרי, "דפוסי הזיקה של צה"ל למערכת הפוליטית בישראל", בתוך **מלחמת בררה**, עריכה: יוסף אלפר (הקיבוץ המאוחד, 1985), 31–55.
- 12 ר' מיכאל ואבן, הערה 5.
- 13 גבריאל שפר, **הרשת הביטחונית הישראלית והשפעתה**. נייר שהוצג במסגרת ערב העיון "בין צבאיות למדינאיות בישראל" (2008) שנערך בתל אביב לרגל השקת ספרו של ד"ר קובי מיכאל.
- 14 ר' עדויות ישראל גלילי, יגאל אלון ואבא אבן בוועדת אגרנט. עדויות בפני ועדת אגרנט, ועדת החקירה הממלכתית לחקר מלחמת יום הכיפורים (ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון) 1973–1975.
- 15 Uri Ram, "Between Colonialism and Consumerism: Liberal Post-Zionism in the 'Glocal' Age", in *Ethnocracy and glocality: New perspectives on society and space in Israel*, ed. Uri Ram and Oren Yiftachel (Negev Center for Regional Development, Ben-Gurion University, 1999): 41–100
- 16 ג'קי חוגי, "גם ב'73' האשימו הפוליטיקאים את הצבא במחדלים שאותם יצרו בעצמם", **מעריב**, 11 באוגוסט 2023.
- 17 ערן אלדר, **אחרי 77'** (הקיבוץ המאוחד, 2025).
- 18 שלמה סבירסקי, "1967: תפנית כלכלית מדינית בישראל", בתוך **עיונים בתקומת ישראל- חברה וכלכלה בישראל: מבט היסטורי ועכשווי**, עריכה: אבי בראלי, דניאל גוטווין וטוביה פרילינג (אוניברסיטת בן־גוריון ומכון בן־גוריון לחקר ישראל והציונות, 2005), 91–116.

- 20 יואב פלד, "מורשת שרון", **המרחב הציבורי** 9 (2015): 9-30.
- 21 Samuel P Huntington, *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations* (Vintage Books, 1959)
- 22 אלוף הראבן, "יחסי הגומלין בין החברה הישראלית לצה"ל: האם הכוח מרכזי בזהותנו?", **מערכות** 287 (1983): 40-42.
- 23 זכי שלום ויועז הנדל, "מאפייניה הייחודיים של אינתיפאדה II במערכות ישראל", **צבא ואסטרטגיה** 3, 1 (2011): 15-24.
- 24 יהודה וגמן, "מלכוד העימות המוגבל", **מערכות** 385 (2002): 68-77.
- 25 איל בן-ארי ומיטל עירן-יונה, "פעילות צבא בתווך אזרחי: קונפליקטים היברידיים, לוגיקות מעורבות", בתוך **היבטים סוציולוגיים ופסיכולוגיים של פעולת הצבא בתווך אזרחי**, עריכה: מיטל עירן-יונה ואייל בן-ארי (במחנה, 2013), 6-86.
- 26 עמוס הראל, **תדע כל אם עבריינה: קווים לדמותו של צה"ל החדש** (כנרת זמורה ביתן, 2013).
- 27 לב גרינברג, **שלום מדומיין, שיח מלחמה: כשל המנהיגות, הפוליטיקה והדמוקרטיה בישראל 1992-2006** (רסלינג, 2007).
- 28 יהודה בן מאיר, "הנסיגה מלבנון והזירה הפנים ישראלית", **עדכן אסטרטגי** 1, 3 (2000): 14-16.
- 29 ר' כהן, 2006, הערה 6.
- 30 קובי מיכאל, "הידע הצבאי כבסיס להסדרת מרחב השיח ולחולשת הפיקוח האזרחי במציאות של עימות מוגבל", **מערכות** 403-404 (2005): 44-47.
- 31 Kobi Michael, "The Israel Defense Forces as an Epistemic Authority: An Intellectual Challenge in the Reality of the Israeli-Palestinian Conflict", *Journal of Strategic Studies* 30, 3 (2007): 421-446
- 32 גרשון הכהן, "המצביא והתכנון המערכתי - בין הנדסה לארכיטקטורה", **מערכות** 376 (2001): 10-15.
- 33 משה (בוגי) יעלון, **דרך ארוכה קצרה** (ידיעות אחרונות וחמד, 2005).
- 34 ר' הערה 33.
- 35 עדותו של יורם טורבוביץ, ראש המטה של רוה"מ, הוועדה לבדיקת אירועי המערכה בלבנון 2006: ועדת וינוגרד, (27 בדצמבר 2006), 7-9.
- 36 עדותו של ציפי לבני, שרת החוץ, הוועדה לבדיקת אירועי המערכה בלבנון 2006: ועדת וינוגרד, (23 בינואר 2007), 50.

- 37 עקיבא ביגמן, "צבא ההכלה של יעלון, **מידה**, 2 באוקטובר 2014.
- 38 מיקי אהרונסון־רוזין, "ניהולה של מלחמה נמוכת עצימות, **מערכות** 390 (2003): 73–72.
- 39 נחום ברנע, "שרון מתנתק, העיתונות מתחברת, **העין השביעית**, 1 במאי 2004.
- 40 ענת רוט "משבר הממלכתיות: תכנית ההתנתקות וההתמודדות עם המשבר האמוני שיצרה, **ספר עמדו"ת ו: ממשבר לצמיחה** (2014): 289–314; Shlomo Fischer, *Expressivist Religious Zionism - Modernity and the Sacred in a Nationalist Movement* (Taylor & Francis, 2024)
- 41 עדות הרמטכ"ל דן חלוץ, הוועדה לבדיקת אירועי המערכה בלבנון 2006: ועדת ינוגרד, (מ' 28 בינואר 2007), 5–7, 55, 65–66.
- 42 גילי כהן, "נתיניה וברק הורו להתכונן לתקיפת איראן ב־2010; דגן ואשכנזי התנגדו", **הארץ**, 14 בנובמבר 2012.
- 43 מאיר אלרן וקובי מיכאל, "חריגות ביחסי דרג מדיני־דרג צבאי בעידן של חוסר יציבות פוליטית: משמעויות ודרכי פעולה לתיקון", **עדכן אסטרטגי** 24, 4 (2021): 64–70.
- 44 אמיר בוחבוט, "סוף כהונת איזנקוט: הרמטכ"ל שהניח פטיש על הראש של איראן", **וואלה**, 4 בינואר 2019.
- 45 יואב זיתון, "הרמטכ"ל הכריע: מאסרו של אלאור אזריה יקוצר ב־4 חודשים", *Ynet*, 27 בספטמבר 2017.
- 46 גיא חזות, **צבא ההייטק וצבא הפרשים – כיצד ויתרה ישראל על צבא היבשה** (משרד הביטחון, 2024); יגיל לוי, "שני צבאות בצה"ל", **הארץ**, 28 במרץ 2016.
- 47 Hakki Taş, "Populism and Civil–Military Relations" *Democratization* 31, 1 (2024): 70–89
- 48 יועז הנדל, **בארץ לא זרועה - מסע ישראלי** (משכל, 2015); תמר הרמן ואח', **דתיים? לאומיים! המחנה הדתי־לאומי בישראל 2014** (המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2015).
- 49 אשר כהן, "קדושת הממלכתיות: ממלכתיות בין שתי משמעויות", בתוך: **כ"א מחשבות על ממלכתיות ישראלית**, עריכה: תמר הרמן וערן שיק (למדא, 2023): 33–42.
- 50 עפרה בן־ישי, "מה בין הדוקטרינה הצבאית למחקר החברתי?", בתוך **תנופה ותורפה - קריאות חברתיות בדוקטרינה הצבאית של ישראל**, עריכה: עפרה בן־ישי, יגיל לוי ורינת משה (פרדס, 2024): 21–43.

- 51 יגיל לוי, **יורים ולא בונים: המיליטריזציה החדשה של ישראל בשנות האלפיים** (למדא, 2023).
- 52 כפי שעלה ממאמרי דעה בתקשורת. ראו למשל יורם יובל, "אדוני ראש הממשלה, נכשלת", *Ynet*, 27 בנובמבר 2020.
- 53 סמי סמוחה, "הבעייתיות של הממלכתיות בישראל", בתוך: **כ"א מחשבות על ממלכתיות ישראלית**, עריכה: תמר הרמן וערן שיף (למדא, 2023): 93–105.
- 54 Michael W. Bauer, "Strategies for Democratic Public Administration in an Era of Populism - הדברים על ישראל עלו בהרצאה של באואר" על אתיקה של מגזר ציבורי בתקופה של נסיגה דמוקרטית" שניתנה במסגרת הפורום הישראלי ללימודי המודיעין (IFIS) ב-27 מאי 2025.
- 55 ספיר פז ונדב דגן, "שומרי הסף או שומרי השלטון? ההשתלטות על רשויות האכיפה והביטחון", המכון הישראלי לדמוקרטיה, 4 בנובמבר 2024.
- 56 ר' הערה 47.
- 57 Matthew Day, "Mass Exodus of Polish Army's Top Ranks in Protest over Political Interference from Government", *The Telegraph*, February 17, 2017
- 58 Michael W. Bauer, "Public Administration Under Populist Rule: Standing Up Against Democratic Backsliding", *International Journal of Public Administration* 47, 15 (2024): 1019–1031
- 59 יניב קובוביץ' וחן מענית, "כך אסר על הפצ"רית להשתתף בכנס לשכת עורכי הדין, בניגוד לעמדת הרמטכ"ל", **הארץ**, 25 במאי 2025; Guy Ziv, "Civil-military Relations in the Age of Populist Nationalism: The Case of Israel", *Political Science Quarterly* 139, 1 (2024): 1–20
- 60 Michael W. Bauer et al., "Introduction: Populists, Democratic Backsliding, and Public Administration", in *Democratic Backsliding and Public Administration: How Populists in Government Transform State Bureaucracies*, ed. Michael W. Bauer et al., (Cambridge University Press, 2021), 1–21
- 61 ר' הערה 2.
- 62 אבי אשכנזי, "אחרי שאלוף פיקוד דרום יניב עשור עורר סערה – הרמטכ"ל אייל זמיר צריך לומר לו מילה אחת", **מעריב**, 13 במרץ 2025.
- 63 יואב לימור, "דברי תא"ל גולדפוס – צלצול השכמה להנהגה", **ישראל היום**, 14 במרץ 2024.

- 64 יואב זיתון, "מרכבות לשום מקום: העדויות שבדרג הפוליטי דרשו לצנזר", *Ynet*, 18 ביולי 2025.
- 65 Maria Vivod, "Book Review Guy Ziv (2024) Netanyahu vs the Generals: The Battle for Israel's Future, Cambridge University Press", *Security and Defence Quarterly* 49, 1 (2025): 120–123
- 66 תמר הרמן, ליאור יוחנני, וירון קפלן, "סקר ספטמבר 2024: שנה לאירועי 7 באוקטובר ומלחמת "חרבות ברזל", המכון הישראלי לדמוקרטיה, 7 באוקטובר 2024.
- 67 Robin Luckham and Tom Kirk, "Security in Hybrid Political Context: An End-user Approach," *JSPR*, 2 (2012)

על הכותבים

פרופ' יגיל לוי הוא מייסד ויו"ר המכון לחקר יחסי חברה-צבא, פרופ' מן המניין במחלקה לסוציולוגיה, מדע המדינה ותקשורת באוניברסיטה הפתוחה.
yagille@openu.ac.il

פרופ' עמיחי כהן הוא מרצה בכיר בפקולטה למשפטים במכללה האקדמית אונו ועמית בכיר במכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים. תחומי מחקרו הם משפט בינלאומי ומשפט הביטחון הלאומי של ישראל.
acohen@ono.ac.il

פרופ' סטיוארט כהן הוא פרופ' אמריטוס במחלקה למדעי המדינה באוניברסיטת בריאילן. ספרו האחרון הוא מבוא לתולדות המלחמה (הוצאת למדא, 2025).
cohenst@mail.biu.ac.il

פרופ' קובי מיכאל הוא עמית מחקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי – אוניברסיטת תל אביב, במכון משגב ובמרכז הבינלאומי ללימודי שיטור וביטחון אוניברסיטת סאות' ווילס בריטניה
Kobimichael24@gmail.com

ד"ר עפרה בן ישי היא חברת הנהלת המכון, חברת סגל הוראה באוניברסיטה הפתוחה ולשעבר ראש מחלקת מדעי ההתנהגות והמדריכה הראשית במכללה לביטחון לאומי בצה"ל.
ofrabi@openu.ac.il